

Documentary and Interpretative Analysis of the Hadith of Knowledge Regarding the Status of Imam Reza (as)

Mohammad Sadegh Ramzi Khales¹ Seyed Mahmoud Marvian Hoseini²
Seyed Ali Delbari³ Hosein Sanavi⁴

1. Graduate of Level Three from the Hawza Ilmiyya of Khorasan, Razavi University of Islamic Sciences (Corresponding Author): Ramzi.sadegh@razavi.ac.ir
2. Associate Professor of the Department of Quranic Sciences and Hadith, Razavi University of Islamic Sciences: Marvian@razavi.ac.ir
3. Associate Professor of the Department of Quranic Sciences and Hadith, Razavi University of Islamic Sciences: Delbari@razavi.ac.ir
4. PhD student in Criminal Law and Criminology, Razavi University of Islamic Sciences: Sanavi.hosein@razavi.ac.ir

Article Info

Abstract

Article Type:
Research Article

Article History:

Received:
September 17, 2023

In Revised Form:
October 19, 2023

Accepted:
October 28, 2023

Published Online:
June 22, 2025

The pilgrimage to sacred places is considered one of the highest forms of worship and an exceptional opportunity for the purification of the soul and the spiritual training of the pilgrim. It also serves as a renewal of the covenant with the divine saints on the path of the sacred goal of monotheism. Religious studies on pilgrimage indicate that visiting the family of infallibility and purity (peace be upon them) has certain conditions under which true pilgrimage gains meaning and leads to the growth and advancement of both the individual and the Islamic community along three axes: self-cultivation, transformation of others, and civilization building. This research employs a descriptive-analytical method, examining both the documentary and interpretative aspects of the narration “‘Aarifan bi Haqqih.” Knowledge of the Rights of the Imam) attributed to Imam Sadiq (peace be upon him) regarding the pilgrimage to Ali ibn Musa al-Ridha (peace be upon him). It demonstrates that this narration is sound in terms of its chain of transmission. To fully comprehend the blessings of visiting the infallible, one must acquire true knowledge of the Imam. Understanding his rights entails believing in his obligation to be obeyed, recognizing him as God’s proof over creation, and acknowledging him as the intermediary of divine sustenance, among other aspects.

Keywords

Hadith, Pilgrimage, Imam Reza (peace be upon him), Knowledge of the Rights of the Imam, Status of the Imam.

Cite this The Author (s): Ramzi Khales, M; Marvian Hoseini, M; Delbari, A; Sanavi, H (2024). Documentary and Interpretative Analysis of the Hadith of Knowledge Regarding the Status of Imam Reza (as) : Quarterly Scientific Journal of Farhang Razavi. Year 13, Issue 2, Summer 2025, Serial Number 50 – (141- 175)-
[DOI:10.22034/farzv.2023.416518.1916](https://doi.org/10.22034/farzv.2023.416518.1916)

Published by: [University of Tehran Press](http://www.ut.ac.ir)

Introduction

In Islamic jurisprudence, pilgrimage (ziyarah) is a devotional act that involves visiting the holy leaders of the faith or their graves to express affection, respect, and to gain spiritual blessings. This practice has numerous material and spiritual benefits, which is why the Imams (peace be upon them) have encouraged their followers and lovers to engage in this sacred act. Religious and social studies on pilgrimage show that visiting the Imams (peace be upon them) intersects four relationships: the bond with the Imam, which results in guardianship (wilayah); the connection with the believing pilgrims and residents, which yields Islamic brotherhood; the severing of ties with enemies, which results in disavowal (bara'at); and the restoration to the realm of human perfection, which leads to guidance and education. Due to its special significance, this devotional act requires thorough and comprehensive examination to further convince those eager for pilgrimage. Among the hundreds of narrations in the pure teachings of the Ahl al-Bayt (peace be upon them) regarding the pilgrimage to Imam Reza (peace be upon him), there is a famous narration concerning the understanding of the Imam, derived from the precious words of Imam Sadiq (peace be upon him). The primary sources of this narration are "Uyun Akhbar al-Ridha" and "Man La Yahduruhu al-Faqih" by Sheikh Saduq (may God have mercy on him), and other hadith sources have quoted from these two valuable books. This narration proves what is meant by the understanding of the Imam's rights in the pilgrimage to Imam Reza (peace be upon him) and the ways to attain the promised rewards in visiting him. Through examining the texts of Imam recognition (ziyarah texts), we realize that a pilgrim must necessarily grasp the meanings to discover the intended significance in order to achieve knowledge of the Imam. Here, we have explored several meanings:

Belief in the Imam's Obligation to Obey: The first meaning of understanding the Imam, which is essential for grasping the intended significance, is to follow the Imam, recognizing him as one whose commands must be obeyed. In the act of pilgrimage, one must honor the exalted position of the Imamate and follow the Imam in all social, cultural, political, and intellectual matters, making their opinions and desires one's own.

Belief in the Imam as God's Proof to Creation: One of the fundamental principles of Imamate and guardianship is the belief in the necessity of having a divine proof (hujjah) in every era. According to this belief, God has always chosen worthy individuals as His proofs over the people from the beginning of creation until the Day of Judgment, and humans will never be free from the need for these proofs.

Recognizing the Imam as the Mediator of Divine Sustenance: One of the doctrinal foundations for Shia Muslims is the belief that the Imams (peace be upon them) serve as intermediaries for the sustenance of all beings in the world, and that God distributes sustenance among His creatures through their blessed presence. A question may arise in the minds of readers, as the Quran repeatedly states that providing sustenance is an act exclusive to God, with no one else designated as a provider: (Hud, 6) "There is no creature on earth but that its sustenance is due from God, and He knows its dwelling and its resting place..." (Dhariyat, 58) and in other verses of the Holy Quran where God is described solely as the provider.

Certainty in the Everlasting Life of the Imam: According to the beliefs of the followers of the esteemed Prophet of Islam (peace be upon him) and the Imams (peace be upon them), our leaders are not those who have merely taught something and left behind effects; rather, they are always present and have a special watchful eye over those seeking the path of truth and virtue. This perspective regarding the infallibles (peace be upon them) pertains to their sacred and inner status and is unrelated to the concepts of living or deceased, present or absent.

Recognizing the Imam as the Upholder of Divine Religion: One of the important missions of the Imams (peace be upon them) in every era is to revive the Quran and keep the teachings of the Sharia alive by implementing them in society. After the Prophet Muhammad, the Imam is the explainer of the religion and the promoter of divine laws. Consequently, according to our Shia belief, the sayings, actions, and approvals of each Imam hold the same authority as those of the Prophet Muhammad (peace be upon him), and just as the Sunnah of the Messenger of God (peace be upon him) is considered one of the sources for deriving legal rulings, the Sunnah of the Imam holds the same position.

Belief in the Imam's Intercession: Intercession means that a creature acts as a mediator between the Almighty God and other creatures to bring about goodness and eliminate evil in this world and the Hereafter. Intercession is a firmly established belief among Muslims, both Shia and Sunni, with numerous narrations from the infallibles (peace be upon them) addressing this matter, dispelling any ambiguity or doubt.

Recognizing the Imam as the Mediator for Forgiving Sins: Among the teachings that pilgrims must pay attention to is that the Imams are intermediaries for the forgiveness of the sins of the servants.

Belief in the Imam's Divine Knowledge: One of the prominent characteristics that can be attributed to the Imams (peace be upon them) is their divine and boundless knowledge, which the pilgrim must adhere to on the path to un-

derstanding the Imam. In most Islamic sects (such as Shia, Mu'tazila, Ash'ari, Maturidi, and Zaydi), it is established that one of the necessary conditions for holding the position of Imamate is mastery over all matters in various areas of society; because the Imam must, like the esteemed Messenger of Islam (peace be upon him), possess extensive knowledge and profound awareness to guide and instruct the people, correctly interpret and explain the religion, and manage the government and society, thereby protecting the dignity of these matters in the best possible way.

Certainty in the Imam's Generosity and Divine Grace: The Ahl al-Bayt (peace be upon them) are the roots of dignity and the providers of the sustenance of existence, and the conduct and manner of these sacred beings in their interactions with others is always one of kindness.

Recognizing the Imam as the Best of Creation: The view of Shia theologians regarding the understanding of the Imam is that the "Imam" must have superiority over other creatures to attain the rank of "Imamate." Superiority, in the words of the Imami theologians, is used in two senses: first, superiority in the attributes of human perfection, such as knowledge, justice, courage, piety, and similar qualities. This means that the Imam must excel in the characteristics that are conditions for Imamate. Second, superiority in worship and benefiting from divine rewards.

تحلیل سندی و دلالی حدیث معرفت به مقام امام رضا علیه السلام

محمد صادق رمزی خالص^۱، سید محمود مرویان حسینی^۲، سید علی دلبری^۳، حسین ثانوی^۴

Ramzi.sadegh@razavi.ac.ir

۱. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، ایران (نویسنده مسئول):

Marvian@razavi.ac.ir

۲. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، ایران:

Delbari@razavi.ac.ir

۳. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، ایران:

Sanavi.hosein@razavi.ac.ir

۴. دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، ایران:

چکیده

اطلاعات مقاله

زیارت اماکن متبرکه از والاترین مراتب عبادت و فرصتی ممتاز برای طهارت روح و تربیتی معنوی زائر و نیز تجدید پیمانی با اولیای الهی در مسیر آرمان مقدس توحیدی به‌شمار می‌رود. پژوهش‌های دینی زیارت نشان می‌دهد که زیارت خاندان عصمت و طهارت علیهم السلام دارای شرایطی است که در پرتوی این چنین شرایط، زیارت حقیقی معنا پیدا خواهد کرد و موجب رشد و پیشرفت فرد و جامعه اسلامی بر سه محور خودسازی، دگرپردازی و تمدن‌سازی خواهد شد. این پژوهش به روش توصیفی تحلیلی، ضمن بررسی سندی و دلالی روایت «عارفاً بحقه» که از امام صادق علیه السلام درباره زیارت علی بن موسی الرضا علیه السلام وارد شده است، نشان می‌دهد که این روایت از نظر سندی صحیح است و برای درک فیض زیارت معصوم، باید معرفت حقیقی به امام کسب کرد. مقصود از شناخت حق وی، اعتقاد به واجب‌الاطاعه بودن، حجت خدا بر خلق و امام را واسطه رزق الهی دانستن و دیگر موارد است.

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۰۶/۲۶

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۲/۰۷/۲۷

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۲/۰۸/۰۶

تاریخ انتشار:

۱۴۰۴/۰۴/۰۱

حدیث، زیارت، امام رضا علیه السلام، عارفاً بحقه، مقام امام.

کلیدواژه‌ها

استاد: رمزی خالص، محمد صادق؛ مرویان حسینی، سید محمود؛ دلبری، سید علی؛ ثانوی، حسین: (۱۴۰۲). تحلیل سندی و دلالی حدیث معرفت به مقام امام رضا علیه السلام: فصلنامه علمی پژوهشی فرهنگ رضوی، سال ۱۳، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۴، شماره پیاپی ۵۰ - (۱۴۱-۱۷۵).

[DOI:10.22034/farzv.2023.416518.1916](https://doi.org/10.22034/farzv.2023.416518.1916)

ناشر: بنیاد بین‌المللی فرهنگی هنری امام رضا (علیه السلام)

۱. مقدمه

۱-۱. مسئله پژوهش

طبق آیات متعدد قرآن کریم (توبه، ۸۴؛ کهف، ۲۱؛ مائده، ۲) به‌ویژه روایات، زیارت یکی از مهم‌ترین اعمال عبادی دینی و نوعی بزرگداشت حجت‌های الهی محسوب می‌شود که با حضور بر تربت پاک ائمه هدی علیهم‌السلام و سلام دادن به ارواح مطهرشان صورت می‌گیرد. این عمل عبادی به دلیل اهمیت ویژه‌ای که دارد، نیازمند بررسی دقیق و همه‌جانبه است تا مشتاقان زیارت را بیش از پیش اقناع کند. در میان صدها روایت در معارف زلال آل عصمت علیهم‌السلام در باب زیارت امام رضا علیه‌السلام، روایتی مشهور درباره معرفت نسبت به امام، از سخنان گهربار امام صادق علیه‌السلام است که عیون اخبار الرضا و من لایحضره الفقیه شیخ صدوق منبع اولیه این حدیث هستند و دیگر منابع حدیثی از این دو کتاب ارزشمند نقل کرده‌اند.

این حدیث به نقل شیخ صدوق در کتاب عیون اخبار الرضا علیهم‌السلام و من لایحضره الفقیه با اندک اختلافی و با سندی متصل، از امام صادق علیه‌السلام چنین آمده است:

«محمد بن علی بن حسین بابویه فقد رويته عن محمد بن الحسن رضی الله عنه عن محمد بن الحسن الصفار عن يعقوب بن يزيد عن محمد بن أبي عمير و روى حمزة بن حمران قال قال أبو عبد الله عليه السلام يقتل حقدتي بأرض خراسان في مدينة يقال لها طوس من زاره إليها عارفاً بحقه أخذته بيدي يوم القيامة وأدخلته الجنة وإن كان من أهل الكباير قال قلت جعلت فداك وما عارفان حقه قال يعلم أنه إمام مفترض الطاعة غريب شهيد من زاره عارفاً بحقه أعطاه الله عز وجل أجر سبعين شهيداً ممن انششهد بين يدي رسول الله صلى الله عليه وآله علي حقيقته؛ امام صادق عليه السلام فرمودند: نوه مراد در سرزمین خراسان در شهری به نام طوس می‌کشند؛ کسی که او را با شناخت حق وی زیارت کند، من روز قیامت از او دستگیری می‌کنم و وارد بهشتش می‌سازم، هر چند مرتکب گناهان کبیره شده باشد. راوی گفت: فدایت شوم، شناخت حق او به چیست؟ فرمود: این که بدانی او (امامی است که) پیروی از او واجب است. او غریب است و شهید؛ کسی که با شناخت حقیقتش، او را زیارت کند، خدای صاحب عزت و جلال پاداش هفتاد شهید از شهدای راستین در رکاب رسول خدا صلى الله عليه وآله را به او عطا می‌فرماید (ابن بابویه، ۱۳: ۱۴۱۳. ج ۲: ۵۸۴: ۱۳۷۸. ق. ۲: ۲۵۹: ۱۳۷۶: ۱۲۱).

این پرسش که «مراد از معرفت نسبت به حق امام در زیارت امام رضا علیه‌السلام چه بوده و راه‌های کسب پاداش وعده داده شده در زیارت ایشان چیست؟» مسئله این پژوهش است.

۱-۲. پیشینه پژوهش

کتاب‌های زیادی در باب زیارت نوشته شده است؛ اما درباره آداب و شرایط زیارت مطالبی محدود و جزئی بیان شده و یا به دیگر جنبه‌های زیارت پرداخته‌اند، مانند: کتاب «شوق دیدار» محمد مهدی رکنی (۱۳۶۲) که نگاهی تفصیلی در باب معرفت به امام نداشته و سعی کرده است به اختصار، تمام ابواب زیارت را بررسی کند. حسن زاده (۱۳۹۴) در کتاب «توسل و زیارت»، بحث شرایط و آداب زیارت را به اختصار بیان کرده و مانند برخی آثار دیگر صرف معرفت و پیروی از امام را از جمله شرایط آورده است. کتاب «فرهنگ زیارت» جواد محدثی (۱۳۹۳)، نویسنده محترم مباحث تربیتی و فلسفی زیارت و تحلیل محتوای زیارت‌نامه‌ها را بیان کرده و اشاره‌ای به شرایط زیارت نکرده است. پایان‌نامه «امام‌شناسی در زیارات» رضوی دوست، در باب امام‌شناسی در زیارت و شئون و معرفت به امام را مطرح کرده و شرط را مطرح نکرده است. جواهری (۱۳۹۲) در مقاله «دیدگاه امام رضا (علیه السلام) در مورد حقوق اهل بیت (علیهم السلام) و وظایف مردم نسبت به ایشان»، این نوشتار در باب حقوقی که اهل بیت (علیهم السلام) بر عهده شیعیان خودشان دارند، مانند معرفت، ولایت، اطاعت و ... سخن گفته، ولی مسئله شرایط زیارت و راه‌های رسیدن به معرفت را مطرح نکرده است.

با بررسی پیشینه پژوهش می‌توان گفت پژوهش‌های فراوانی در حوزه حقوق اهل بیت (علیهم السلام) در زیارت صورت گرفته، اما هنوز آثار بخصوصی در حوزه کشف مراد محتوایی «عارفاً بحقه» انجام نشده است و این مقاله با معرفی و ارائه راه‌های منتهی به معرفت و حق امام در زیارت، به خلأهای علمی و تحقیقاتی در این زمینه پرداخته است.

۲. مبانی نظری

۱-۲. تحلیل سندی حدیث

برای ارزیابی سند یک حدیث باید به اعتبار مؤلف، کتاب و راویان پردازیم. حدیث مد نظر را شیخ صدوق به سه طریق از امام صادق (علیه السلام) ذکر کرده است که ما هر سه آن‌ها را بررسی خواهیم کرد.

سند من لایحضره الفقیه: «محمد بن علی بن حسین بابویه، محمد بن الحسن، محمد بن الحسن الصفار، یعقوب بن یزید، محمد بن ابی عمیر، حمزه بن حمران»

- محمد بن علی بن حسین بابویه: معروف به شیخ صدوق، از بزرگان شیعه و مورد وثوق همه عالمان است (طوسی، ۱۴۲۷ق: ۴۳۹؛ نجاشی، ۱۴۱۶ق: ۳۸۹).

- محمد بن الحسن بن احمد: معروف به ابن ولید قمی محدث و فقیه امامی است. در منابع رجالی بر وثاقت و تبخرویی در حدیث، فقه و رجال تأکید شده است (طوسی، ۱۴۲۷ق: ۴۴۲؛ طوسی، ۱۳۷۳: ۴۴۲؛ نجاشی، ۱۴۱۶ق: ۳۸۳).

- محمد بن الحسن الصفار: ابوجعفر محمد بن حسن بن فروخ صَفَّار قُمّی محدث و فقیه امامی و از هم‌عصران و یاران امام حسن عسکری (علیه السلام) است. رجالیان در توصیف جایگاه ایشان، الفاضلی را که حاکی از بلندی جایگاه علمی وی و وثاقتش است استفاده کرده‌اند (نجاشی، ۱۴۱۶ق: ۳۵۴).

- یعقوب بن یزید الانباری: «یعقوب بن یزید انباری قُمّی» از محدثان برجسته شیعه در قرن سوم هجری است که محضر سه امام معصوم (امام رضا، امام جواد و امام هادی (علیهم السلام)) را درک کرد (طوسی، ۱۳۷۳: ۴۲۵، ۳۹۵، ۴۲۷ق: ۵۰۸؛ نجاشی، ۱۴۱۶ق: ۴۵۰؛ مجلسی، ۱۴۲۰ق: ۲۰۰؛ حائری، ۱۴۱۶ق: ۷: ۲۵۰).

- محمد بن ابی عمیر: محمد بن ابی عمیر زیاد بن عیسی اُزْدی معروف به ابن ابی عمیر محدث امامیه و از اصحاب اجماع در قرن سوم قمری است که محضر سه تن از امامان شیعه را درک کرده است (مامقانی، ۱۳۵۲ق، ج ۲: ۶۸؛ نجاشی، ۱۴۱۶ق: ۳۲۷؛ طوسی، ۱۴۲۷ق: ۴۰۵؛ حلی، ۱۳۶۱: ۱۴۱).

- حمزه بن حُمران: در وثاقت «حمزه بن حُمران» همین بس که محمد بن ابی عمیر (ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۲: ۵۱۷، ۵۸۴؛ طوسی، ۱۴۱۴ق، ج ۱: ۱۰۵) و صفوان بن یحیی (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱: ۲۶۸) که از مشایخ ثقات ثلاث هستند، از او روایت کرده‌اند و ایشان در نقل حدیث، از کسی جز ثقه روایت نمی‌کنند؛ بنابراین حدیث متصل به معصوم و تمام روایان آن امامی و ثقه هستند و سند، صحیح ارزیابی می‌شود.

- شیخ صدوق با سندی متفاوت در عیون اخبار الرضا (علیه السلام) و امالی به ذکر این حدیث پرداخته است:

سند عیون اخبار الرضا (علیه السلام): «حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ تَاتَانَةَ وَالْحُسَيْنُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ هِشَامِ الْمُكْتَبِ وَأَحْمَدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ وَمُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ مَاجِيلُونِيهِ وَمُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكَّلِ وَعَلِيُّ بْنُ هَبَةَ اللَّهِ الْوَرَّاقُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ قَالُوا حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ

بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ حَمْرَةَ بْنِ حُمْرَانَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ (عليه السلام) «ابن بابويه، ۱۳۷۸، ج ۲: ۲۵۹».

این سند به شش طریق قابل تفکیک است؛ چراکه در طبقه مشایخ و استادان شیخ صدوق شش نفر به صورت عطفی آمده است. در سند پیشین ذکر شد که شیخ صدوق، ابن ابی عمیر و حمزه بن حمران امامی ثقة‌اند؛ اما در اینجا به اختصار به بررسی دیگر راویان سند خواهیم پرداخت:

- حسین بن ابراهیم بن تاتانه، حسین بن ابراهیم بن احمد بن هشام، احمد بن علی بن ابراهیم بن هاشم، محمد بن علی ماجلویه، علی بن هبة الله وراق؛ بنا بر مبنای توثیق عامه مشایخ صدوق «امامی ثقة» هستند (دلبری، ۱۳۹۵: ۱۳۸).

- محمد بن موسی بن متوکل: علامه حلی در مدح ایشان می‌فرماید: «امامی، ثقة جلیل» (حلی، ۱۳۶۱: ۱۴۹).

سند امالی: «حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ إِبرَاهِيمَ بْنِ نَاتَانَةَ زَجَمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ حَمْرَةَ بْنِ حُمْرَانَ قَالَ: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ (عليه السلام) «ابن بابويه، ۱۳۷۶، ج ۱: ۱۲۱».

سند امالی همان طریق اول از سند عیون اخبار الرضا است که ذکر شد؛ بنابراین در هر سه سند، روایت متصل به معصوم و رجالیان تمامی روات را امامی می‌دانند و به وثاقت راویان اذعان داشته‌اند و از این جهت روایت صحیح السند است.

۲-۲. بررسی دلالتی

زیارت در شریعت اسلام یک عمل عبادی و به معنای حضور در نزد پیشوایان الهی دین و یا نزد قبور ایشان برای ابراز ارادت، احترام و کسب فیوضات معنوی است که دارای ثمرات و برکات مادی و معنوی فراوانی است، به این خاطر ائمه اطهار (علیهم السلام) شیعیان و محبین خود را به سمت این عمل مقدس سوق داده‌اند. از جمله این آثار: دور شدن از درد و بیماری، و جوب بهشت برای زائر، پاکی از گناهان، فراوانی رزق، ادای حق مزور، اجر یک صد هزار شهید، بهره‌مندی از شفاعت ذوات نورانی اهل بیت (علیهم السلام)، بهره‌مند شدن از فضاهای معنوی حرم‌های شریف، برآورده شدن حاجات دنیا و آخرت و دیگر برکات و مواهبی که در امر زیارت وجود دارد.

پژوهش‌های دینی و اجتماعی زیارت نشان می‌دهد که زیارت ائمه (علیهم السلام) تلاقی چهار ارتباط است؛ پیوند با امام که محصول آن ولایت است؛ پیوند با مومنان زائر و مجاور که رهاورد آن اخوت

اسلامی است و گسستن از دشمنان که نتیجه آن برائت است و باز یافتن به عرصه کمال انسانی که دستاورد آن هدایت و تربیت است.

برای دستیابی به این اهداف، امامان معصوم (علیهم السلام) شرایط اساسی و بنیادینی را در سخنان خود در باب زیارت بیان کرده‌اند که با رعایت این شرایط، اصل زیارت معنا پیدا خواهد کرد و زائر می‌تواند از اجر و ثواب شگفت‌انگیز زیارت بهره‌بردارد.

پس منظور از شرط آن است که از طبیعت یا (مأمور به) بیرون است، ولیکن در مأمور به یک خصوصیت و ویژگی وجود دارد که نمی‌توان بدون این شرط به آن ویژگی قائل شد، لذا وجود مأمور به یا صحت آن وابسته به این شرط است (شهید اول، ۱۳۹۸، ج ۱: ۲۵۵؛ انصاری، ۱۴۱۵، ج ۲: ۳۹۰؛ نراقی، ۱۳۷۵، ج ۲: ۴۲).

در زیارت نیز شرایط و موانعی مطرح است که باید بدان توجه داشت؛ از جمله این شرایط عبارت‌اند از: معرفت، ولایت، باور و عقیده ای قوی و مستحکم و خلوص در زیارت که وجودشان آن‌چنان ضروری و مهم است که بدون آن‌ها زیارت معنا ندارد و ثوابی هم برای آن مترتب نخواهد شد. از جمله این موانع نیز عدم توبه، غفلت، ریا، انجام سفر به قصد سیاحت نه زیارت و... است که می‌تواند در ترتب آثار و اعلی درجه قبولی آن، مؤثر باشد.

در حدیث مورد بحث، امام صادق (علیه السلام) شرط درک فضیلت‌های زیارت امام رضا (علیه السلام) را «عارفاً بحقه»؛ معرفت به حق امام معرفی کرده است که این معنای معرفت نه تنها در زیارت بلکه در همه اعمال عبادی رکن اصلی عمل است و درجه و رتبه مومنان رابطه مستقیمی با گستره و کیفیت معرفتشان نسبت به ابعاد گوناگون شریعت خواهد داشت. باید دانست سلسله راهنمایان الهی اعم از پیامبران، اوصیا و اولیای الهی اگرچه در انجام رسالت‌های خویش خالصانه عمل کرده و اجر و مزد خود را تنها از خدای متعال خواسته‌اند؛ اما به معنی آن نیست که حقی بر عهده مردم ندارند بلکه بر مردم لازم است حقوق ایشان را بدانند، بپذیرند و ادا کنند. این مقاله به‌طور ویژه و نوآورانه به بررسی «معرفت به حق امام» در زیارت خواهد پرداخت و بیان می‌کند که برای داشتن یک زیارت عارفانه چه مسیری را باید طی کرد.

۲-۲-۱. معرفت

از مهم‌ترین و پایه‌ای‌ترین مفاهیمی که در مقوله زیارت می‌تواند تأثیر گذاری زیارت را تضمین کند، «معرفت به حق مزور» است. مراد از «معرفت» امام‌شناسی و شناخت چهره حقیقی امام و خصایص پیدا و پنهان اوست. اصلاً نه تنها زیارت بلکه هیچ عملی بدون معرفت ارزشی ندارد و

مورد پذیرش باری تعالی واقع نخواهد شد؛ زیرا این دو لازم و ملزوم یکدیگرند (مازندرانی، ۱۳۸۲ق، ج ۲: ۱۶۰؛ قزوینی، ۱۴۲۹ق، ج ۱: ۳۷۲). چنان که مولایمان حضرت صادق (علیه السلام) بیان داشته‌اند: «لا يَقْبَلُ اللَّهُ عَمَلًا إِلَّا بِمَعْرِفَةٍ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱: ۱۰۷)؛ خداوند هیچ عملی را بدون معرفت پذیرا نمی‌شود. از سوی دیگر انسان بی معرفت و جاهل به مقام امامت و شخص امام، مرگ و حیات او در تیرگی و تبااهی است: «مَنْ مَاتَ وَلَمْ يَعْرِفْ إِمَامَ زَمَانِهِ مَاتَ مِيتَةً جَاهِلِيَّةً» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۳۶: ۳۳۱)؛ کسی که بمیرد و امام زمان خود را نشناسد، در جهالت و نادانی مرده است. لذا درمی‌یابیم بین علم به داشته‌های امام (علیه السلام) و معرفت به حق ایشان فرق است؛ امام خمینی میان علم و معرفت دو تفاوت قائل است:

۱. «علم» در اصل لغت مخصوص به کلیات است و «معرفت» مخصوص به جزئیات، از این رو، گفته‌شده عارف بالله کسی است که حق را به مشاهده حضوری می‌شناسد و عالم بالله کسی است که به براهین فلسفی علم به حق پیدا می‌کند.

۲. در «معرفت»، سابقه فراموشی وجود دارد و چیزی که در ابتدا، ادراک به آن تعلق می‌گیرد گفته می‌شود به آن حاصل شده است و چیزی را که معلوم بوده و فراموش شده و سپس ادراک شده، گفته می‌شود، معرفت به آن حاصل شده است (خمینی، ۱۳۸۰: ۶۲۱).

امام خمینی علم را مفهومی عام می‌داند که به تساوی، قابل صدق بر افراد است؛ اما حقیقت علم را مانند حقیقت وجود، یک حقیقت مشکک می‌داند؛ یعنی اختلاف میان مصادیق آن به شدت و ضعف است. بر این اساس علم از حقایقی است که در خارج مساوق وجود است و از سنخ ماهیت نیست و آنچه از آن فهمیده می‌شود، مفهوم آن است که هم بر کشف ناقصی که در یک موجود است، صادق است و هم بر کشف تام و تمام به نحو حقیقی (خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱: ۳۷۶-۳۷۷).

این بیان، برداشتی پسندیده و مقبول است؛ زیرا دلیل شناختن حجت الهی و ارتباط با امام معصوم (علیه السلام)، یکی از اهداف بنیادینی است که بدون وجود او تمام حرکت‌ها و فعالیت‌ها در ضلالت و تبااهی قرار می‌گیرد؛ اما وقتی شناخت امام (علیه السلام) صورت گیرد و مقام و منزلت ایشان در نزد معبود آشکار شود، اهمیت زیارت خودنمایی می‌کند و با فراهم کردن دیگر شرایط قبولی زیارت، به پذیرش و قبولی آن در نزد خداوند متعال نزدیک‌تر خواهد شد.

افزون بر آن مرحوم فیض کاشانی در ذیل حدیث امام صادق (علیه السلام) که نماز را بعد از معرفت، افضل اعمال معرفی می‌نماید، مراد از معرفت را در عرف ائمه (علیهم السلام) به شناخت مقام و شأن این

ذوات مقدسه متبادر می‌داند و تأکید می‌کند که اگر این معنا محقق شود، می‌توان به معرفت الله و دیگر معارف دینی نیز دست پیدا کرد: «أريد بالمعرفة معرفة الإمام، فإنها المتبادر منها في عرفهم»؛ مقصود از معرفت در عرف ائمه، شناخت امام است (فیض کاشانی، ۱۴۰۶ق، ج ۲: ۲۲؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۹: ۲۲۶).

با بررسی و پژوهش در صحیفه‌های امام‌شناسی (زیارت‌نامه‌ها) پی می‌بریم که زائر لزوماً برای کشف مراد محتوایی «عارفاً بحقه» معانی را باید درک کند تا از ورای آن به معرفت امام برسد و در اینجا به این معانی می‌پردازیم.

۲-۳. معانی «عارفاً بحقه»

۲-۳-۱. باورمندی به واجب‌الاطاعه بودن امام

اولین معنای معرفت به امام که در کشف مراد محتوایی «عارفاً بحقه» قرار دارد، تبعیت از امام است به طوری که ایشان را واجب‌الاطاعه بدانیم. در عمل زیارت می‌بایست ضمن حرمت نهادن به مقام والای امامت، در تمام زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و فکری از امام خود تبعیت کند و رأی و خواسته آنان را رأی و خواسته خود قرار دهد.

چنانچه در همین حدیث مورد بحث، امام صادق (علیه السلام) در باب زیارت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) فرمود: فرزندم در سرزمین خراسان در شهر طوس به شهادت می‌رسد. کسی که او را زیارت کند در حالی که به حق او آشنا و آگاه است، در روز قیامت من با دستان خودم او را گرفته و وارد بهشت می‌کنم، اگر چه اهل گناه و معصیت باشد. راوی می‌پرسد معرفت حق او چیست و چگونه است؟ امام صادق (علیه السلام) در پاسخ می‌فرماید: علم و معرفت به اینکه امام از ناحیه خدا معرفی شده و امر و نهی او الهی و واجب‌الاطاعه است، او در راه خدا و به امر او غربت و شهادت را پذیرفته [تا نجات دین و جامعه اسلامی و انسانی را به همراه آورد] کسی که او را به این گونه بشناسد خداوند اجر هفتاد شهیدی که حقیقتاً در مقابل رسول خدا (صلی الله علیه و آله) به شهادت رسیده‌اند را به او عطا خواهد کرد (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۹۹: ۳۵).

جویندگان سعادت، امنیت و سلامت دنیوی و اخروی دستانشان باید به دستان نورانی و با کفایت حضرات معصومین (علیهم السلام) سپرده شود. آنان‌اند که در واقع حبل‌الله‌المتین هستند. از اینجاست که با توجه به آیات قرآن مثل آیه اولی‌الامر و... اطاعت بی‌چون و چرا از پیامبر (صلی الله علیه و آله) و اولی‌الامر بعد از ایشان را واجب کرده و نافرمانی از آن را موجب خشم و غضب خداوند متعال می‌داند.

حضرت صادق (علیه السلام) در باب ناگزیری مردم از اطاعت بی چون و چرا اهل البیت (علیهم السلام) می فرماید: «ماییم که خدا اطاعت ما را واجب ساخته است. مردم راهی جز معرفت ما ندارند و بر نشناختن ما معذور نیستند. هر که ما را بشناسد مؤمن است و هر که انکار کند کافر و کسی که نشناسد و انکار هم نکند، گمراه است تا زمانی که به سوی هدایتی که خدا بر او واجب ساخته و آن اطاعت حتمی ماست، برگردد و اگر به همان حال گمراهی بمیرد، خدا هر چه خواهد با او بکند» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱: ۱۸۶).

اطاعت از آن که اشرف و افضل از همه آفریده هاست و در طریق رشد پرچم دار هدایت است، حرکت بر جاده حقیقت و رستگاری الی الابد خواهد بود. بدون شک زیارتی که با این معرفت و شناخت صورت گیرد دارای اجر و قرب بیشتر و به قبولی در پیشگاه خداوند متعال نزدیک تر خواهد بود.

۲-۳-۲. اعتقاد به حجت خدا بر خلق بودن امام

یکی از پایه های اساسی امامت و ولایت، اعتقاد به ضرورت وجود حجت الهی در هر عصر است. بر اساس این اعتقاد، خداوند از ابتدای آفرینش تا روز قیامت همواره انسان های شایسته ای را به عنوان حجت های خود بر مردم برگزیده است و انسان ها هیچ گاه بی نیاز از این حجت ها نمی شوند. «حجت» در لغت به معنی دلیل، برهان و راهنماست. به عبارت دیگر، آنچه به آن دعوی یا مطلبی را «ثابت کنند» حجت گویند (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۳: ۵۳).

«قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ» (انعام، ۱۴۹)؛ بگو برای خدا دلیل رسا و قاطع است «حجت بالغه» یعنی دلایل خداوند برای بشر بسیار روشن و رساست به گونه ای که جای هیچ گونه تردید برای افراد باقی نمی گذارد. از امام صادق (علیه السلام) سؤال شد معنای آیه چیست؟ حضرت فرمود: خداوند در روز رستاخیز به بنده خویش می گوید بنده من! آیا می دانستی و گناه کردی؟ اگر بگویدی آری، می فرماید چرا به آن چه می دانستی عمل نکردی؟ و اگر بگویدی نمی دانستم، می گوید چرا یاد نگرفتی تا عمل کنی؟ در این موقع فرد می فهمد این همان حجت بالغه است (عروسی الحویزی، ۱۴۱۵ق، ج ۱: ۷۷۶).

اتمام حجت یکی از سنت های الهی است، بدین سان که راه را از چاه مشخص و روشن می کند راه سعادت کدام طرف است. این مطلب در علم کلام به قاعده «لطف» معروف است. این قاعده می گوید که لطف بر خداوند واجب است؛ یعنی باید با ارسال رُسل و انزال کتب، زمینه های قرب بنده به الله و دوری اش را از نافرمانی خودش فراهم سازد. این يك لطف است و از سر اجبار

نخواهد بود، تا کسی مجبور به چنین عملی شود و از آغاز خلقت تا پایان آن ادامه دارد.

بر این اساس، خداوند برای انسان دو حجت قرار داده است؛ یکی حجت باطنی است که همان عقل است که او را دعوت به اطاعت از خداوند و بندگی می‌نماید و او را در تمییز بین حق و باطل یاری می‌کند (مجلسی، ۱۴۰۴ ق، ج ۱: ۵۷) و حجت دوم انبیا و رسل و امامان آن‌ها هستند. حضرت امام کاظم (علیه السلام) فرمود:

«ای هشام خداوند متعال بر مردم دو حجت دارد؛ یک حجت آشکار و دیگری حجت پنهان. حجت آشکار رسولان و پیغمبران و امامان اند و حجت پنهان عقل‌های آن‌هاست» (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۱: ۱۷۸).

پس امامان حجت خدا بر اهل دنیا هستند که سعادت دنیوی مردم در گرو طی طریقت و پیروی از حضرات معصومین (علیهم السلام) است. مردم باید به سمت آن‌ها بروند تا به نجات دست یابند. پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) به مولی امیرالمومنین (علیه السلام) فرمودند: «مَثَلُكُمْ يَا عَلِيُّ مَثَلُ بَيْتِ اللَّهِ الْحَرَامِ» (شریف الرضی، ۱۴۰۶ ق: ۷۷)؛ یعنی مثل شما مثل خانه خداست.

و در روایات دیگر اهل‌البیت (علیهم السلام) را به سر در بدن و چشم در سر تشبیه کرده‌اند که همگی بدین معناست که حیاتی‌ترین شریان در بطن زندگی، ائمه اطهار (علیهم السلام) هستند که انسان برای بقا و زیستن در این دنیا به شدت به این ذوات مقدسه نیازمند است (طوسی، ۱۴۱۴ ق: ۴۸۲).

۲-۳-۳. امام را واسطه رزق الهی بدانیم

یکی از مبانی اعتقادی شیعیان واسطه قرار گرفتن ائمه هدی (علیهم السلام) در رزق موجودات عالم است و اینکه خداوند متعال به برکت حضور ایشان رزق را در میان مخلوقاتش تقسیم می‌کند. شاید این سوال در ذهن هر خواننده‌ای ایجاد شود که در قرآن کریم مکرر آمده که روزی دادن، یکی از افعال مختص به خدای تعالی است و غیر از خدا روزی دهنده‌ای قرار گرفته نشده: «وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيُعَلِّمُ مَسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا...» (هود، ۶) «هیچ جنبنده‌ای در زمین نیست جز آنکه روزی‌اش بر خداست و خدا قرارگاه و آرامگاه او را می‌داند...» (ذاریات، ۵۸) یا در آیات دیگر قرآن کریم که خداوند را فقط روزی دهنده بیان می‌کنند. پس چرا شما قائل به این قول هستید که ائمه (علیهم السلام) نیز روزی دهنده مخلوقات هستند؟!؟

پس درست است که خداوند متعال در اعطای رزق و روزی تنهاست و اوست که فقط روزی را نازل می‌کند؛ اما باید دید که آیا خداوند متعال در این اعطای رزق واسطه‌ای قرار داده است و آیا ائمه

اطهار (علیه السلام) واسطه فیض هستند؟

جواب این است که انبیا و ائمه اطهار (علیهم السلام) واسطه رزق خداوند متعال بر مخلوقاتش هستند و به برکت وجود آنان رزق و روزی بر مخلوقات عالم رسیده و تداوم فیوضات الهی بر تداوم وجود و حیات آنان بستگی دارد. همان طور که در آیات و روایات نیز مشاهده می شود. در زیارت جامعه کبیره می خوانیم: «بِكُمْ فَتَحَّ اللَّهُ وَبِكُمْ يَخْتَمُ وَبِكُمْ يُنَزَّلُ الْعَيْثُ* وَبِكُمْ يُمَسِّكُ السَّمَاءُ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ...» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲: ۲۷۲)؛ خداوند (عالم وجود را) به شما آغاز کرد و به شما نیز ختم کند و به خاطر شما فروریزد باران را و به خاطر شماست که نگه دارد آسمان را از اینکه بر زمین افتد جز به اذن او و به خاطر شما بگشاید اندوه را ...

امام صادق (علیه السلام) می فرماید: «أَبَى اللَّهُ أَنْ يُجْرِيَ الْأَنْشَاءَ إِلَّا بِأَسْبَابٍ» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱: ۱۸۳)؛ خداوند امور و اشیا را از طریق علل و اسبابش جاری می سازد. این وسایط چند گونه اند؛ گاهی انسان می تواند با توجه به حواس خود آنان را احساس کند؛ «الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَ السَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ» (بقره، ۲۲)؛ «آن کس که زمین را بستر شما و آسمان را همچون سقفی بالای سر شما قرار داد و از آسمان آبی فرو فرستاد و به وسیله آن، میوه ها را پرورش داد تا روزی شما باشد» و بخشی نیز گرچه با حواس ما قابل مشاهده نیستند، ولی خداوند متعال از وجود آنان در آیات و روایات سخن به میان آورده است، همان گونه که فرشتگان به عنوان واسطه تدبیر امور عالم هستی معرفی شده اند؛ «وَ النَّازِعَاتِ غَرْقًا وَ النَّاشِطَاتِ نَشْطًا وَ السَّابِحَاتِ سَبْحًا فَالْسَّابِقَاتِ سَبْقًا فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا» (نازعات، ۱-۵)؛ «سوگند به فرشتگانی که (جان مجرمان را به شدت از بدن هایشان) بیرون می کشند و فرشتگانی که روح مؤمنان را با مدارا و نشاط جدا می سازند و سوگند به فرشتگانی که (در اجرای فرمان الهی) با سرعت حرکت می کنند و سپس بر یکدیگر سبقت می گیرند و آن ها که امور را تدبیر می کنند.»

اما ممکن است سوالی به ذهن خطور کند که فرق بین این سببها در چیست؟ چرا ما باید در میان این واسطهها فقط شکرگزار اولیای الهی باشیم؟ علت این امر در این است که اگر به مجموع جهان و انسان نظری آگاهانه و همراه با جهان بینی الهی بیفکنیم، خواهیم دید که برای خداوند تبارک و تعالی بندگانی است که علاوه بر نقش و هدایت تشریحی و راهنمایی بشر به سوی خدا، دارای نقش معنوی و تکوینی خاصی هستند. پیامبران و امامان به جهت نزدیکی و قرب به خداوند، نیز به خاطر این که صفات الهی در آنان به گونه کامل تر از دیگر موجودات و اسباب تجلی یافته است، این نقش اساسی را ایفا خواهند کرد. اینان تجلیگاه صفات خداوندند، یعنی همان گونه که خداوند رحمان و رحیم و جبار و سمیع و علیم است، در حد نازل تر، صفات

و اسمای الهی در این انسان‌های به خدا پیوسته، تجلی یافته است. در واقع، آدمی با توسل به پیامبران و امامان، به وجود الهی تمسک و توسل یافته است. پس شایسته‌ترین افراد برای توسل و شفاعت و رسیدن به خداوند اینان هستند.

باری، هر امام معصومی در هر زمانی واسطه دریافت رزق الهی بر بندگان خداست و وجود مقدس امام زمان علیه السلام نیز با اذن خداوند متعال تمامی اختیارات عالم را زیر نظر شریف دارند. دعای شریف ندبه، امام زمان علیه السلام را سبب متصل بین زمین و آسمان معرفی می‌کند «این السبب المتصل بین الارض والسماء» (ابن مشهدی، ۱۴۱۹ ق: ۵۸۰) یا در دعای عدیله به واسطه بودن حضرت در رزق جهانیان اشاره می‌کند «و بیمنه رزق الوری، و بوجوده ثبتت الارض والسماء»؛ به برکت اوست که بندگان روزی یافته‌اند و به وجودش زمین و آسمان استوار گشته است (مجلسی، ۱۴۲۳ ق: ۴۲۳).

۲-۳-۴. یقین به حیات همیشگی امام

بنابر آنچه از ارادتمندان به ساحت نبی مکرم اسلام صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السلام برمی‌آید این است که پیشوایان ما به گونه‌ای نیستند که مطالبی را تعلیم داده باشند و آثاری را برجای گذاشته باشند؛ ولی از میان ما رفته باشند بلکه آنان دایم حاضر بوده و نگاهی ویژه بر طالبین راه حق و فضیلت خواهند داشت. این دیدگاه درباره معصومین علیهم السلام مربوط به جایگاه قدسی و باطنی آن بزرگواران مطرح است و ربطی به زنده و مرده و حاضر و غایب آن امامان ندارد.

کلام حاضر بر اساس مبانی کلامی و روایی ما بر حیات حقیقی انسان برمی‌گردد که زندگانی برتر از حیات مادی را شامل می‌شود. چنان‌که در ادعیه ما این‌گونه دستور داده‌اند که بگویید: «أَشْهَدُ أَنَّكَ تَشْهَدُ مَقَامِي وَ تَسْمَعُ كَلَامِي وَ أَنَّكَ حَيٌّ عِنْدَ رَبِّكَ تُرْزَقُ» (نوری، ۱۴۰۸ ق، ج ۱۰: ۳۴۵)؛ شهادت می‌دهم که مرا می‌بینی و کلام مرا می‌شنوی و زنده‌ای و نزد پروردگارت روزی داده می‌شوی. و این فراز دعا که می‌گوید: «أَنَّكَ حَيٌّ عِنْدَ رَبِّكَ تُرْزَقُ» اشاره به آیه شریفه دارد که خداوند متعال در وصف شهدا گفته است: «وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ» (آل عمران، ۱۶۲)؛ هرگز گمان مبر آن‌ها که در راه خدا کشته شده‌اند مردگانند، بلکه آن‌ها زنده‌اند و نزد پروردگارش روزی داده می‌شوند.

این آیه در مقام اثبات حیات حقیقی برای شهداست و اینکه شهادتشان نه تنها باعث اتمام زندگی‌شان و محدود کننده حضورشان می‌شود، بلکه گستره اشراف روحی آنان در پیشگاه خداوند متعال وسیع‌تر می‌شود و مزین به حیاتی طیبه خواهند شد. این حقیقت درباره معصومین علیهم السلام در

حدّ اعلی خود قرار دارد؛ زیرا نازل ترین مقامی که آنان برخوردارند شهادت معنوی خواهد بود.

علاوه بر قرآن، روایات و زیارات معتبر بسیاری بر این معنا دلالت دارد و به طور کلی روایات مربوط به مقامات باطنی چهارده معصوم (علیهم السلام) که حجم زیادی را به خود اختصاص داده، بیش از آن است که کسی در حقیقت این مدعا تردید کند.

از جمله رسول مکرم اسلام (صلی الله علیه و آله) به اصحابشان فرمودند: «زندگانی و مرگ من برای شما خیر است، پس همانا در زندگانی ام خداوند هدایت می کند شما را به وسیله من از گمراهی و نجات داد. شما را از لب گودالی از آتش و همانا مرگ من، اعمال شما را برای من می آورند پس اگر مشتعل بر اعمال نیک باشد، دعا می کنم خداوند متعال آن را برای شما زیاد کند و اگر اعمال زشتی باشد برای شما استغفار می کنم» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۸، ق ۳۹۸).

علاوه بر این نکته که حضرات معصومین (علیهم السلام) دارای حیات طیبه هستند و زنده و مرده و خواب و بیداری شان تفاوتی در این حیات برتر ندارد، اما تفاوتی باقی است و آن واسطه فیض بودن هر امام در زمان امامتش است. گرچه امام، غایب از انظار باشد؛ یعنی امام زمان واسطه فیض آسمان و زمین و رابط اصلی بین بنده و خداست و بر تمامی ماسوی الله ولایت دارد و هر چه به مخلوقات می رسد به واسطه ایشان است. امامان هر عصر، ستون های آسمان ها و زمین هستند. بدون وجود آنان، زمین و زمان باقی نمی ماند و همه چیز در هم فرو می ریزد. پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) می فرمایند: «ستارگان، امانی برای اهل آسمانند. پس هنگامی که ستارگان نابود شدند، اهل آسمان نیز نابود می شوند و خاندان من امانی برای اهل زمین اند. پس هنگامی که خاندان من از بین بروند، اهل زمین نیز از بین می روند» (ابن بابویه، ۱۳۹۵، ج ۱، ق ۲۰۵).

از پاداش هایی که برای زیارت ائمه اطهار (علیهم السلام) به خصوص زیارت امام رضا (علیه السلام) نام می برند این است که عمل او برابر با عمل هفتاد هزار شهید است (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ق ۲۵۴)، ممکن است سوال شود مگر در روایات ما بیان نشده؛ پیغمبر اکرم (صلی الله علیه و آله) فرمودند: «فَوْقَ كُلِّ ذِي بَرٍّ بِرٌّ حَتَّى يُقْتَلَ الرَّجُلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، فَإِذَا قُتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَيْسَ فَوْقَهُ بَرٌّ»؛ بالای هر نیکوکاری، نیکوکار [دیگری] است تا آن گاه که مرد در راه خدا کشته شود. پس، چون در راه خدا کشته شد، بالاتر از آن نیکی (ارزشی) وجود ندارد (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ق ۳۴۸)، حال چطور است که ثواب زیارت از هفتاد هزار شهید برتر شد؟ مگر نه اینکه هر چه عملی سخت تر باشد ارزش بیشتری دارد «افضل الاعمال احمها» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۷، ق ۱۹۱)، چرا یک عمل ساده و بدون زحمت در مقایسه با کار دشواری مانند شهادت در راه خدا آن هم هفتاد هزار بار برتر باشد؟

باید دانست مهم‌ترین کارکرد اجتماعی شهادت در جامعه، ایجاد امنیت برای امت اسلامی و ایجاد اقتدار برای جامعه دینی است. از سوی دیگر یکی از بارزترین کارکردهای زیارت نیز یکپارچگی ملت و جلوگیری از آسیب‌های درونی و بیرونی است. مانند اتحاد قلبی که در جریان پیادروی اربعین شکل گرفته است. امام خمینی (ره) می‌فرماید: «انگیزه این گریه و این اجتماع در مجالس روضه را خیال نکنید فقط این است که ما گریه کنیم برای سیدالشهدا... این مجالس‌ها مردم را همچو مجتمع می‌کنند... این جنبه سیاسی این مجالس بالاتر از همه جنبه‌های دیگری که هست. بیخود نمی‌گویند ائمه ما به اینکه هر کس که بگرید، بگریاند یا صورت گریه کردن به خودش بگیرد اجرش فلان فلان است. مسئله، مسئله گریه نیست. مسئله، مسئله تباکی نیست. مسئله، مسئله سیاسی است که ائمه ما با همان دید الهی که داشتند، می‌خواستند که این ملت‌ها را با هم بسیج کنند و یکپارچه کنند از راه‌های مختلف. این‌ها را یکپارچه کنند تا آسیب‌پذیر نباشند» (خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۳: ۳۲۳).

۲-۳-۵. امام را به پا دارنده دین الهی بدانیم

یکی از رسالت‌های مهم ائمه علیهم‌السلام در هر عصر، احیای قرآن و زنده نگاه داشتن تعالیم شریعت با اجرای آن در جامعه است. امام بعد از پیغمبر اکرم مبین دین و مروّج احکام الهی است و در نتیجه، بنا بر عقیده ما شیعیان، قول و فعل و تقریر هر امام مانند قول و فعل و تقریر پیغمبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم حجیت دارد و همان‌طور که سنت رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم یکی از منابع استنباط حکم شرعی محسوب می‌شود، سنت امام نیز همین جایگاه را دارد.

ممکن است کسی ادعا کند مگر اسلام و قرآن می‌میرد که امام آن را زنده کند؟ زیرا در کلام امام صادق علیه‌السلام آمده است که قرآن را مانند مخلوقات الهی و طبیعت جاوید بیان کرده‌اند و فرموده‌اند:

«قرآن زنده‌ای است که هرگز نمی‌میرد و جاری است همان‌گونه که شب و روز در جریان است و همان‌طور که خورشید و ماه در جریان است و بر آخر ما جاری است همان‌گونه که بر اول ما جاری است» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۳۵: ۴۰۴).

باید دانست آنچه از دین به‌عنوان اصول و حقایق وجود دارد، مردنی نیستند و انقضایی ندارند، ولی وقتی در جامعه بدان عمل نشود و به قوانین آن پایبند نباشند به معنای مطرود کردن و مردن آن است. یکی از وظایف هر امامی در هر زمانی زنده کردن هر چیزی است که در جامعه بدان عمل نشده و به‌مرور زمان دچار تغییر و تحریف شده است و امام زمان علیه‌السلام هم زمانی ظهور می‌کنند که از میان این تحریف‌ها، بدعت‌ها و تفسیرهای ناصحیح دین حقیقی یا به تعبیر

برخی روایات «دین جدید» را بیرون کشیده و برای مردم تبیین می‌کنند.

در باب ظهور منجی عالم بشریت امام زمان (علیه السلام) هم در روایات ما آمده است که حضرت زمانی ظهور خواهند کرد که دوران حیرت و ضلالت آمده و برای مردم حق و باطل مشتبه شده است و کسی جز مخلصان واقعی بر دینشان باقی نمی‌مانند. امام باقر (علیه السلام) فرمود: «ولی او پس از غیبت و سرگردانی طولانی مردم، ظهور می‌کند و در دوران غیبتش کسی بر دینش باقی نمی‌ماند جز مخلصانی که با روح یقین پیوند دارند (در ولایتشان پابرجا هستند و به غیبت و ظهور پس از غیبت، اطمینان کامل دارند) آنان که خداوند پیمان ولایتمان را با آن‌ها بسته است و ایمان را در درون قلب‌هایشان قرار داده و با روح خویش تاییدشان نموده است» (همان، ج ۵۱: ۱۱۰).

از این رو، در آخرالزمان خرافات عالم را فرا گرفته و بر روی دین غبار فرسودگی و کهنگی نشسته و امام با آمدنش جانی دوباره به آموزه‌های اسلامی خواهد داد و ساحت دین را از زنگار برداشت‌های غلط پاک می‌کند، همان‌طور که امام صادق (علیه السلام) بیان می‌کند: «وقتی قائم قیام کند مردم را از نوبه اسلام فراخواند و آنان را به امری که پوشیده شده، رهنمون شود و عامه مردم از او به گمراهی افتاده‌اند و از آن جهت قائم مهدی (علیه السلام) نامیده شده که راهنمایی می‌کند به امری که از مردم گم شده است و بدین جهت قائم نامیده شده است که قیام به حق دارد» (مفید، ۱۴۱۳ق، ج ۲: ۳۸۳)؛ بنابراین ایشان اهداف سایر ائمه (علیهم‌السلام) را که تبیین معارف دین و احکام واقعی الهی است، تحقق بخشیده و تمامی اختلافات و تشتت آرا را کنار زده و دست‌های آلوده غرض‌ورزان از دین را قطع می‌کند و دین اصیل و ناب محمدی را در جامعه جاری می‌کند.

باری باید شهادت داد که هر یک از ائمه معصوم ما در هر زمانی برای برپایی کلمه ایمان و بسط راه حق تلاش کرده‌اند و مردم را با امر به معروف و نهی از منکر که داشتند به راه حق و راستی دعوت کرده‌اند و دژه‌ای هم در تعالی دادن کلمه حق کم نگذاشته‌اند، از این رو، زائر در نزد حضرات معصومین (علیهم‌السلام) باید اعتقاد راسخ به این مبانی را در خود پیرواندا تا بتواند حق معرفت امام را به‌جای آورد. در زیارت‌نامه امام موسی کاظم (علیه السلام) می‌خوانیم: «أَشْهَدُ أَنَّكَ نَصَحْتَ لِلَّهِ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَ أَنَّكَ أَدْبَيْتَ الْأَمَانَةَ وَ اجْتَنَبْتَ الْخِيَانَةَ وَ أَقَمْتَ الصَّلَاةَ وَ آتَيْتَ الزَّكَاةَ وَ أَمَرْتَ بِالْمَعْرُوفِ وَ نَهَيْتَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ عَبْدَتَ اللَّهَ مُخْلِصاً مُجْتَهِداً مُخْتَسِباً حَتَّى أَتَاكَ الْيَقِينُ» (مجلسی، ۱۴۲۳ق: ۵۳۵)؛ وگواهی می‌دهم برای خدا و رسول خدا و امیر مومنان خیرخواهی کردی و امانت را ادا نمودی و از خیانت دوری گزیدی و نماز به‌پا داشتی و زکات دادی و امر به معروف و نهی از منکر کردی و خدا را تنها از روی اخلاص و اجتهاد و تنها برای او عبادت کردی تا مرگت فرارسید.

۲-۳-۶. اعتقاد به شفاعت کنندگی امام

شفاعت به معنای واسطه شدن یک مخلوق میان خداوند متعال و دیگر مخلوقات به جهت رساندن خیر و از بین بردن شر در دنیا و آخرت است. شفاعت به عنوان یک اعتقاد در بین مسلمانان، چه شیعه و چه اهل تسنن امری مسلم است و روایات متعددی از معصومین (علیهم السلام) در این زمینه بیان شده است که هرگونه ابهام و شک و تردید را در این زمینه برطرف می‌کند. از امام صادق (علیه السلام) روایت شده است: «هرکس چهار چیز را انکار کند از شیعیان ما نخواهد بود: معراج، سوال در قبر، مخلوق بودن بهشت و دوزخ و شفاعت» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۸: ۳۱۲). بر اساس اعتقاد ما شفاعت کاملاً نزد خداوند است و مخلوقی بدون اذن خداوند توان شفاعت ندارد و اگر خداوند از بنده‌ای رضایت داشته باشد به شفاعت کنندگان روز حساب اجازه شفاعت خواهد داد: «لَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ أَرْتَضَى» (انبیاء، ۲۸).

شفاعت کنندگان در نزد خداوند متعال باید سه ویژگی داشته باشند تا به مقام شفاعت برسند:

الف. ایمان به خدا و آگاهی از اعمال مخلوقات: «وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ» (زخرف، ۸۶)؛ «و کسانی را که به جای خدا می‌پرستند، اختیار شفاعت ندارند، اختیار شفاعت فقط با کسانی است که [از روی بصیرت] شهادت به حق داده‌اند و آنان [حقیقت حال کسانی را که می‌خواهند برای آنان شفاعت کنند] را می‌دانند.»

ب. داشتن اذن از نزد خدا: «يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ» (طه، ۱۰۹)؛ «در آن روز شفاعت کسی سودی ندهد مگر آنکه [خدای] رحمان به او اذن دهد و گفتارش را [در مورد شفاعت از دیگران] بپسندد.»

ج. عهد در نزد خداوند متان: «لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا» (مریم، ۸۷)؛ «[شفیعان در آن روز] قدرت بر شفاعت ندارند مگر کسانی [مانند پیامبران، امامان، فرشتگان و اولیا] که از نزد [خدای] رحمان، پیمانی [بر اذن شفاعت] گرفته باشند.» نظر علامه طباطبایی درباره «عهد» ذکر شده در آیه شریفه این است که: کسانی مالک شفاعت‌اند که نزد خداوند متعال عهدی داشته باشند و آن عهد «ایمان به خدا» و «تصدیق به نبوت» است (طباطبایی، ۱۳۶۷، ج ۱۴: ۱۱۱).

از این رو، تمامی شرایط شفاعت را اولیای الهی از جمله پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) و اهل بیت ایشان، مومنین و گروه‌های خاص دیگر مثل انبیا، علما و شهدا طبق دلایل متقن دارند و در روز جزا شفاعت کننده امت قرار خواهند گرفت.

پیغمبر اکرم (صلی الله علیه و آله) در حدیثی می‌فرمایند: «من و علی در قیامت مردم را شفاعت خواهیم کرد و شفاعتمان پذیرفته خواهد شد و به تحقیق، کمترین مقداری که مؤمنین می‌توانند دیگران را شفاعت کنند، چهل نفر از برادران خود است که تمامی آن‌ها مستحق آتش بودند» (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۸: ۳۰).

شفاعت یک امتیاز الهی است که بنا بر آیات قرآن و روایات همه نمی‌توانند از این ویژگی استفاده کنند؛ زیرا پاره‌ای از اعمال و باورها شخص را از شفاعت محروم می‌کنند. بدین رو گروه‌های زیر مشمول شفاعت نمی‌شوند:

کافران و مشرکان، ستمگران، دشمنان خاندان پیامبر (صلی الله علیه و آله) (ناصبی‌ها)، آزار دهندگان ذریه و فرزندان رسول خدا (صلی الله علیه و آله)، تکذیب‌کنندگان شفاعت، خیانت‌پیشگان، سبک‌شماران نماز، منکران ولایت امیرالمومنین و ائمه اطهار (علیهم السلام)، منافقان، ترک‌کنندگان نماز (جوادی آملی، ۱۳۹۶ ق، ج ۲: ۱۴۵).

این مطلب در بعضی از آیات و روایات، مورد اشاره قرار گرفته است و به‌طور اجمال روشن شده که چه حالات و صفاتی در انسان موجب از دست دادن قابلیت و محرومیت از شفاعت و غفران الهی می‌شود و چه عواملی برای شمول شفاعت لازم است. لذا فقدان دو عامل را می‌توان از مهم‌ترین علت‌های محرومیت از شفاعت دانست که عبارت‌اند از: ایمان و عدالت (ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج ۲: ۳۵۵).

در نتیجه، هدف از گشودن بحث شفاعت این است که با شناخت شفیعیان و آشنایی با کسانی که مورد شفاعت قرار می‌گیرند، بدانیم که بحث شفاعت در روز قیامت حساب شده واقع خواهد شد و دیگر این مبحث باعث جرئت بر گناه عده‌ای نخواهد شد؛ زیرا مومنین خود را از بسیاری از گناهان بازمی‌دارند تا در روز جزا از امتیاز ویژه شفاعت برخوردار شوند و محروم نشوند. بلکه یکی از بهترین و نخستین شفیعیان در روز قیامت اعمال خود انسان و اطاعت اوامر الهی خواهد بود. امام علی (علیه السلام) می‌فرماید: «فاجعلوا طاعة الله ... شفیعا لدرك طلبتکم» (ابن ابی الحدید، ۱۳۸۸، ج ۱۰: ۱۸۹)؛ برای رسیدن به خواسته‌های خود (سعادت و خوشبختی دنیا و آخرت) اطاعت خدا را شفیعی خود قرار دهید.

۲-۳-۷. امام را واسطه بخشش گناهان بندگان دانستن

از جمله معارفی که برای زائر لازم است بدان توجه کند این است که امامان واسطه بخشش گناهان بندگان هستند.

برای بخشش گناهان، خداوند متعال راه‌های زیادی را قرار داده که موضوع هر کدام از آن‌ها با دیگری متفاوت است.

خداوند متعال برای رهایی از گناهان راه‌هایی مانند: توبه (زمر، ۵۳)، کارهای نیک (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۶۷: ۶۶)، ترک گناهان کبیره (نساء، ۳۱)، رحمت فراگیر الهی (نساء، ۴۸)، شفاعت (انبیاء، ۲۸) و ... قرار داده است تا بنده به وسیله آن بتواند از زنجیرهای شقاوت رهایی یابد و به سمت سعادت قدم بردارد. در این مسیر نیز یکی از سریع‌ترین و بهترین راه‌ها در طلب آمرزش در پیشگاه خداوند متعال توسل به دامان اهل بیت عصمت و طهارت است که پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله در باب اهل بیت علیهم السلام می‌فرماید: «حکایت [وجود] اهل بیت من در میان شما، حکایت کشتی نوح است که هر کس وارد آن شد نجات یافت و هر کس از آن بازماند غرق شد» (طوسی، ۱۴۱۴ق: ۳۴۹).

قرآن نیز این عمل را تایید می‌کند و درباره برادران حضرت یوسف علیه السلام که به جهت شدت خطای خود به حضرت یعقوب علیه السلام مراجعه کردند، می‌فرماید: «قَالُوا يَا أَبَانَا اسْتَعْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ. قَالَ سَوْفَ أَسْتَعْفِرُ لَكُمْ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ؛ گفتند: ای پدر! برای گناهان ما، آمرزش خواه که ما خطاکار بودیم. گفت: به‌زودی از پروردگارم برای شما آمرزش می‌خواهم که او همانا آمرزنده مهربان است.»

در زیارت پرفیض جامعه کبیره بعد از بلند کردن دست نیاز به درگاه الهی و ابراز ایمان و اعلام تبعیت از فرستادگان الهی و طلب رحمت از خدا، برای بخشش گناهان خود به رضای اهل بیت علیهم السلام توسل می‌کند و از ایشان به‌عنوان واسطه نیل به فیض الهی نام می‌برد: «يَا وَلِيَّ اللَّهِ إِنْ بَيَّنِّي وَبَيَّنَّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ ذُنُوبًا لَا يَأْتِي عَلَيْهَا إِلَّا رِضَاكُمْ» (ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۲: ۶۱۶)؛ ای ولی خدا به درستی که بین و خداوند عز و جل گناهایی است که آن‌ها را جز رضایت شما پاک نمی‌کند. امام هادی علیه السلام در این فراز از زیارت به ما یاد داده‌اند که با توسل به دامان اهل بیت علیهم السلام، تقاضای وساطت و شفاعت از درگاه خداوند متعال بکنیم تا گناهایی که مانع تقرب به ذات احدیت شده، آمرزیده شود و خداوند رحمتش را بر ما ساطع کند.

این اظهار کوچکی و خضوع در پیشگاه معصومین چند معنا می‌تواند داشته باشد:

«اولاً: امام را با عنوان «ولِیَّ الله» خطاب می‌کنیم که بیانگر قبول ولایت او از جانب خداوند است؛ یعنی امام به مقامی نایل شده است که با تمام وجودش ولایت کلیه الهیه را در تمامی مراتب و شئون هستی پذیرفته و آن را یافته، لذا خداوند نیز چنین ولایتی را به او عطا فرموده بدون

اینکه خودش از این ولایت خارج شده باشد.

ثانیاً: با این خطاب می‌خواهیم پذیرش ولایت او را از جانب خود اظهار کرده و تحت آن قرار گیریم، لذا در عبارت بعد، ابعاد ولایت او را بیان می‌کنیم.

ثالثاً: دستورها و معارف الهی را که ولایت تشریحی است تنها باید از جانب او فراگرفت.

رابعاً: برای احراز ولایت الهی باید رضایت امام (علیه السلام) را کسب کرد؛ زیرا رضایت او، عین رضایت حق تعالی است.

خامساً: برای کسب رضایت او، باید نزد امام اظهار کوچیکی و خاکساری کرده و همواره در برابر مقام قرب الهی او، احساس گناه نموده و از او رضایت طلبید؛ زیرا نتوانسته‌ایم همراهی کامل با آن وجود عزیز کرده و با رضایتش، روح خود را صفا داده تا حجاب‌های ظلمانی و نورانی از چهره قلبمان زدوده شود و به اندازه ظرفیت وجودی خود، قرب الهی را درک کنیم، که این نوعی ظهور ولایت تکوینی او در بالا بردن و هدایت اعمال است» (تحریری، ۱۳۸۹، ج ۳: ۴۲۷).

باری، زائر هر چه به معصوم نزدیک‌تر می‌شود، شناختش نسبت به جرم خویش بیشتر می‌شود و این معرفت نسبت به معصوم موجب می‌شود که خود را از فیوضات نورانی آنان بی‌نیاز مپندارد و با توسل به دامان اولیاء الله موجبات پذیرش توبه و قبولی عباداتش را به وجود آورد.

۲-۳-۸. عقیده به علم الهی امام

یکی از ویژگی‌های بارزی که می‌توان برای ائمه (علیهم السلام) نام برد، علم الهی و بی‌پایان این ذوات مقدسه است که زائر باید در مسیر معرفت امام بدان ملتزم باشد. در اکثر فرق اسلامی (مانند شیعه، معتزله، اشعریه، ماتریدیه، زیدیه) (ربانی گلپایگانی، ۱۳۹۰: ۱۷۴) این مطلب ثابت شده است که یکی از شرایط لازم برای تصدی مقام امامت، تسلط به تمامی امور در حوزه‌های مختلف جامعه است؛ زیرا امام می‌بایست همچون رسول مکرم اسلام (صلی الله علیه و آله) در مقام ارشاد و راهنمایی مردم، تفسیر و تبیین صحیح از دین و اداره حکومت و جامعه، برخوردار از علمی گسترده و آگاهی سرشار باشند تا بتوانند در گفتمان امامت، از حیثیت این امور به بهترین شیوه ممکن حفاظت کنند.

قرآن کریم در جریان طالوت و جالوت به شیوه‌ای دقیق و لطیف، ضرورت دانایی در مسئله امامت را بیان کرده است. هنگامی که قوم بنی اسرائیل از پیامبر خدا، امامی را طلب کردند، خداوند متعال طالوت را که جوانی بی‌نام و نشان بود به آنان معرفی کرد؛ ولی آنان اعتراض کردند و گفتند: او شایسته فرمانروایی بر ما را ندارد؛ زیرا از مال و منال دنیوی بهره‌ای ندارد. در عوض

خداوند متعال پاسخ آنان را این گونه می دهد: «خداوند او را بر شما برگزید و بر بسط علمی و جسمی او افزوده است: «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مَلَكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ» (بقره، ۲۴۷)؛ خدا او را بر شما برگزیده و وی را بر دانش و نیروی جسمی فرونی داده؛ و خدا زمامداری اش را به هرکس که بخواهد عطا می کند.

از این آیه نکاتی برداشت می شود:

۱. کسی که در مقام امامت و فرماندهی قرار می گیرد، باید از آگاهی لازم از آنچه مقام و منصب او اقتضا می کند، برخوردار باشد.

۲. از نظر جسمی باید از سلامت و توان لازم برای اجرای مسئولیت خویش بهره مند باشد.

۳. فرمانروایی، اولاً و بالذات، به خداوند اختصاص دارد و دیگران در صورتی از چنین مقامی بهره مند خواهند بود که به اذن و مشیت الهی باشد؛

۴. اگرچه فضل و جود خدا گسترده است و مقتضای آن این است که مقام فرمانروایی را به همگان اعطا کند؛ ولی عطای خداوند حکیمانه است. بدین دلیل منصب امامت تنها به کسانی اعطا می گردد که شایستگی آن را دارا باشند؛ چنانکه در آیه دیگر فرموده است: «اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ» (انعام، ۲۴)؛ «خدا دانایتر است که مقام رسالت را در کجا قرار دهد» (ربانی کلیپاگانی، ۱۳۹۰: ۱۷۵).

صاحبان این علوم، به شیوه عادی این دانش را فرا نگرفته اند، بلکه به تعبیر قرآن دارای «علم لدنی» بوده اند: «وَعَلَّمَناهُ مِنَ لَدُنَّا عِلْمًا» (کهف، ۶۷)؛ و از پیشگاه خود دانشی ویژه به او آموخته بودیم.

این آگاهی از قبیل علوم غیر عادی است که به صورت الهام و تحدیث به آنان داده شده است. همانند آنچه به ذوالقرنین، خضر، مادر حضرت موسی و حضرت مریم علیهم السلام الهام شد.

از آنجایی که اهل بیت علیهم السلام در طول تاریخ مرجع شیعیان در تبیین معارف الهی و احکام شریعت قرار گرفته اند، با چنین علم الهی از سنین طفولیت به مقام امامت می رسیدند و چون این علم متصل به علم بی پایان الهی بوده، آنچه بشر برای هدایتش بدان محتاج بوده می دانستند و نیازی به فراگیری علم از دیگران را نداشتند.

بر این اساس، زائر هنگام عرض ارادت و مودت خود به ساحت مقدس اهل بیت علیهم السلام، باید بدانند

که امام به تمامی اشیا در عالم هستی احاطه دارد و از اعمال و نیات او چه در خواب و چه در بیداری و چه در زمان حیات و چه در زمان مرگشان آگاه‌اند و چیزی در عالم بر ایشان مخفی نمی‌ماند. و بایستی با این اعتقاد در حریم ملکوتی‌شان قدم گذاشت و هنگام سلام عرضه داشت: «السَّلَامُ عَلَيْكُمْ يَا أَهْلَ بَيْتِ النَّبِيِّ وَ مَوْضِعِ الرِّسَالَةِ وَ مُخْتَلَفِ الْمَلَائِكَةِ وَ مَهْبِطِ الْوَحْيِ وَ مَعْدِنِ الرَّحْمَةِ وَ حُرَّانِ الْعِلْمِ...» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲: ۶۱۰)؛ سلام بر شما ای اهل بیت نبوت و جایگاه رسالت، و عرصه رفت و آمد فرشتگان، مرکز فرود آمدن وحی و معدن رحمت و خزانه‌داران علم الهی... .

در حدیثی سدید صیرفی خدمت امام باقر (علیه السلام) عرضه می‌دارد: فدایت شوم! شما چه سمتی دارید؟ امام (علیه السلام) فرمودند: «ما خزانه‌دار علم خداییم، ما مترجم وحی خداییم و ما حجت رسانیم بر هر که در زیر آسمان و روی زمین است» (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۱: ۱۹۳). و در روایات بسیاری از ائمه (علیهم السلام)، آن بزرگواران را، مخزن علم و محل اسرار الهی، راسخان در قرآن و معادن و سرچشمه‌های دانش و حکمت، زنده کننده علم و میراننده جهل و وارثان انبیا معرفی کرده‌اند که دلالت بر علم بی‌پایان معصومان (علیهم السلام) دارد.

۲-۳-۹. یقین به بخشندگی و کرامت الهی امام

اهل بیت (علیهم السلام) ریشه‌های کرامت و سفره‌داران عالم وجود هستند و سیره و روش آن ذوات قدسی در ارتباط با دیگران احسان همیشگی است.

در زیارت جامعه کبیره در وصف خاندان عصمت (علیهم السلام) از واژه «اصول الکرّم» (یعنی پایه‌های اساسی کرم) استفاده می‌کند؛ زیرا آنان تجلی تمام و کمال کرامت در عالم وجود هستند و ایشان سرآمد حسن خلق، عفو، سخاوت، پایداری، صبوری، رفتار عادلانه و ... شناخته می‌شوند.

واژه «کرم» به تعبیر مرحوم علامه طباطبایی معادل دقیق فارسی ندارد و برای بیان آن باید از چند لفظ استفاده کرد (جوادی آملی، ۱۳۹۴، ج ۱: ۲۰۳). لغت‌نامه دهخدا این معانی را برای کرم و کرامت آورده است: «بزرگی و رزیدن، جوانمرد گردیدن، سخاوت و جوانمردی و نواخت و احساس بزرگواری و بخشندگی و ...» (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱: ۲۰۳).

در روایات اهل بیت (علیهم السلام) اخلاق خوب اجتماعی به «کرم» گره خورده تا آنجایی که اصل رفتار کریمانه در اجتماع بروز می‌کند و اهل بیت (علیهم السلام) نیز نگاه ویژه‌ای بدین امر داشته‌اند به‌عنوان نمونه عناوین ذیل، جلوه‌های کرم معرفی شده است:

الف. احسان به مردم، آغازگر خدمت به مردم بودن پیش از آنکه در خواست کنند (محمدی

ری شهری، ۱۳۸۸، ج ۱۰: ۹۱)

ب. تحمل مردم، فرو بردن خشم، تغافل از بدی‌های مردم، گذشت از موضع قدرت و پیشگام بودن در گذشت (محمدی ری شهری، ۱۳۸۸، ج ۱۰: ۹۱).

ج. پایبند بودن به قراردادهای وعده‌ها (همان).

د. ذلت ناپذیری و تحمل سختی‌ها در راه پاسداری از عزت خویش (طبرسی، ۱۳۸۶، ج ۲: ۳۰۰).

و. اخلاق خوش با همه (ابن شعبه حرانی، ۱۳۹۳: ۳۱۹).

ز. سیاست‌گذاری از خدمتگزاران (محمدی ری شهری، ۱۳۸۸، ج ۱۰: ۹۱).

ح. رفتار عادلانه (همان).

این‌ها برخی از تعابیر کرم است که در روایات ما غالباً در معانی کرامت اجتماعی مطرح شده است. اگر انسان بخواهد تمام کرامت را یک‌جا مشاهده کند باید به امام معصوم نظر افکند و بالاتر از آن باید بداند که تمام خیرات و برکات مادی و معنوی به برکت آنان در آسمان و زمین افزوده می‌شود. به تعبیر مفسر ارجمند آیت الله جوادی علت اینکه ملائک به کرامت رسیدند و بندگان مکرّم خدا شدند «بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ» (انبیاء، ۲۶-۲۷) آن است که افتخار شاگردی ائمه اطهار (علیهم‌السلام) را دارند همان‌طور که ماسوی‌الله از جمله انبیا الهی شاگرد آن‌ها هستند (جوادی آملی، ۱۳۹۴، ج ۱: ۲۰۲).

امیرالمومنین علی (علیه‌السلام) می‌فرمایند: «ما آل محمد (علیهم‌السلام)، انواری در اطراف عرش بودیم، خداوند ما را امر به تسبیح کرد، ما تسبیح گفتیم و ملائکه با تسبیح ما تسبیح گفتند [از ما آموختند] سپس به زمین آمدیم [در آنجا نیز] خداوند ما را امر به تسبیح کرد، ما تسبیح گفتیم و اهل زمین به تسبیح ما تسبیح گفتند [از ما آموختند]، پس صافون و تسبیح گویان ما هستیم» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲۴: ۸۸).

ایشان نمونه کامل انسان‌هایی هستند که به این فضیلت آراسته‌اند و همیشه از آنچه خودشان به آن نیاز داشتند، به دیگران انفاق می‌کردند. تا آنجا که در باب احسان و اکرام این دوده طاها (علیه‌السلام) خداوند متعال چندین آیه نازل کرده است.

در ذیل آیه ۹ سوره حشر نمونه‌ای از ایشار و از خود گذشتگی اهل‌البیت (علیهم‌السلام) دیده می‌شود. روایت شده که مردی نزد رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) آمد و از گرسنگی شکایت کرد، پس پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) کسی

را به خانه‌های همسرانش فرستاد (تا از آنان برای فقیر غذا بگیرد) و آنان گفتند جز آب نداریم. پیامبر ﷺ فرمود: چه کسی این مرد را امشب مهمان می‌کند؟ علی (علیه السلام) فرمود: من یا رسول الله! سپس نزد فاطمه (علیه السلام) آمد و از او پرسید: ای دختر رسول خدا از خوراکی‌ها چه چیزی در خانه داریم؟ فاطمه (علیه السلام) پاسخ داد: مَا عِنْدَنَا إِلَّا قَوْتُ الصَّبِيَةِ: نزد ما جز غذای بچه‌ها نیست، ولی ما آن را به مهمانمان می‌دهیم. حضرت علی (علیه السلام) فرمود: نَوَمِي الصَّبِيَةَ وَ أَطْفِئِي الْمَصْبَاحَ: بچه‌ها را بخوابان و چراغ را خاموش کن. فاطمه (علیه السلام) نیز چنین کرد و در تاریکی غذا را به مهمان دادند تا مهمان متوجه نشود میزبان چیزی برای خوردن ندارد. فردا صبح خبر را برای رسول خدا ﷺ بردند و لحظه‌ای نگذشت تا اینکه این آیه نازل شد: «وَيُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شَحْنَنَ فَاُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (حشر، ۹) «و آنان را بر خود ترجیح می‌دهند، گرچه خودشان را نیاز شدیدی [به مال و متاع] باشد. و کسانی را که از بخل و حرصشان بازداشته‌اند، [بر همه موانع و مشکلات دنیا و آخرت] پیروزند» (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۹: ۶۳).

تجلی این کرامت در اذن ورود حرم‌های شریفه نیز مشهود است به طوری که توصیه شده است هنگام ورود به حریم ملکوتی امام رضا (علیه السلام) بیان بنیم «فَأَذِن لِي يَا مَوْلَايَ فِي الدُّخُولِ أَفْضَلُ مَا أذِنْتَ لِأَحَدٍ مِنْ أَوْلِيَائِكَ»؛ مولایم اجازه بده وارد شوم بهتر از اجازه‌ای که به یکی از دوستانت مرحمت فرموده‌ای «فَإِن لَمْ أَكُنْ أَهْلًا لَدُنْكَ، فَأَنْتَ أَهْلٌ لِّه»؛ اگر من شایسته آن نباشم، شما شایستگی آن را دارید. تو صاحب کرم هستی و به گنج حقیقی وصل هستی و من هستم که به کرامت شما محتاجم. بدین ترتیب مجموعه عالم امکان بر سر سفره اهل بیت (علیهم السلام) نشسته است.

۲-۳-۱۰. امام را برترین در خلق بدانیم

دیدگاه متکلمان شیعه در باب معرفت به امام این است که «امام» باید نسبت به سایر مخلوقات افضلیت داشته باشد تا به مقام «امامت» برسد. افضلیت در سخنان متکلمان امامیه به دو معنا به کار رفته است: یکی، افضلیت در صفات کمال انسانی؛ مانند علم، عدالت، شجاعت، پارسایی و مانند آن؛ یعنی امام باید در ویژگی‌هایی که از شرایط امامت است، برتری داشته باشد و دیگری، افضلیت در عبادت و بهره‌مندی از پاداش الهی (ربانی گلپایگانی، ۱۳۹۰: ۱۸۸).

نمونه‌ای از سخن یکی از علمای شیعه درباره لزوم افضلیت امام در دیدگاه شیعه:

سید مرتضی گفته است: «ان یکون افضلهم و اکثرهم ثوابا؛ یکی از ویژگی‌های امام این است که برترین امت باشد و پاداش او در پیشگاه خداوند بیشتر از همگان است» (علم الهدی، ۱۴۳۱ق: ۴۲۹). گفتنی است که وی اعلم بودن امام به احکام شریعت، روش رهبری، تدبیر سیاسی و

شجاع‌تر بودن را نیز از بایستگی‌های امام دانسته و گفته است: «من صفاته ان یکون اعلم الامه باحکام الشریعه و بوجوده السیاسه و التدییر... و منها ان یکون اشجعهم» (همان).

در زیارت جامعه کبیره که باید آن را نوعی شناسنامه ائمه (علیهم‌السلام) دانست، به معرفی ابعاد مختلف انوار مقدس اهل بیت (علیهم‌السلام) پرداخته و عظمت وجودی این ذوات مقدسه را بر همگان روشن کرده است.

در فرازهای انتهایی می‌فرماید: «أَنَا كُمْ اللَّهُ مَا لَمْ يُؤْتِ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ طَاطًا كُلَّ شَرِيفٍ لِيَسْرِفَكُمْ وَ بَخَعَ كُلُّ مُتَكَبِّرٍ لِبَاعَتِكُمْ وَ خَضَعَ كُلُّ جَبَّارٍ لِفَضْلِكُمْ وَ ذَلَّ كُلُّ شَيْءٍ لَكُمْ»؛ (ابن بابویه، ۱۳۷۸ق، ج ۲: ۶۱۵)؛ خدای منان نعمت‌های بی‌مانندی به شما عطا کرده که به هیچ یک از جهانیان نداد. همه شرافتمندان در برابر شرافت وجودی شما سر خم می‌کنند و هر متکبری برای طاعت شما اقرار و فروتنی دارد و هر جبار و گردنکشی در برابر فضایل و فزون بخشی شما سر به زیر می‌افکند و هر چیزی در برابر شما رام است.

امام هادی (علیه‌السلام) در فرازهای پیشین زیارت‌نامه به زائر فضایل و مقامات امامان معصوم (علیهم‌السلام) را معرفی می‌کند و اکنون بیان می‌کند که آنان از فضیلتی اختصاصی برخوردارند که پشتوانه سایر فضایل یاد شده است و به موجب تمام آن امتیازات مادی و معنوی، دلیل برتری آن‌ها بر تمامی مخلوقات الهی شده، به طوری که فقدان و نادارای همه موجودات عالم را در برابر آن والا مقامان ابراز می‌دارند.

درباره این «اعطای بی‌مانند» احتمالاتی را در روایات نام برده‌اند، از جمله: علم مطلق، علم به اسم اعظم، سروری بر اوصیای پیامبران، همراهی روح، امامت جن و انس، محل رفت و آمد ملائک و جبرئیل، همه کالات وجود و ده خصلت انحصاری که فقط می‌توان برای ایشان نام برد (ر.ک: جوادی آملی، ۱۳۹۴، ج ۱۱: ۵۰۷-۵۱۰).

این زیارت شریفه در بیان فضیلت‌های ظاهری و باطنی ائمه (علیهم‌السلام) به ابعاد مختلف روحی، جسمی و نفسانی ایشان اشاره کرده تا نسبت به حضرات معصومین (علیهم‌السلام) در این زمینه‌ها شناخت و معرفت بهتری پیدا شود؛ اما باید دانست که شناخت کامل ابعاد و آثار ائمه (علیهم‌السلام) از درک بشر خارج است؛ زیرا خداوند متعال چنان مقام و منزلت آنان را شرافت داده که «حَيْثُ لَا يَلْحَقُهُ لَاحِقٌ وَ لَا يَفُوقُهُ فَائِقٌ وَ لَا يَسْبِقُهُ سَابِقٌ وَ لَا يَطْمَعُ فِي إِذْرَاكِهِ طَامِعٌ» (ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۲: ۶۱۳)؛ هیچ فردی بدان نرسد و هیچ خواهان برتری به آن راه نیابد و هیچ پیشروی کننده‌ای بر آن پیشی نگیرد و برای رسیدن بدانجا کسی طمع نبندد. گرچه همین اعتقاد اجمالی نسبت به ایشان، زائر را در مسیر

تَقَرَّبَ إِلَى اللَّهِ، استوار و ثابت قدم قرار خواهد داد.

در وصف امام، امیر مومنان علی (علیه السلام) فرموده است: «ای طارق! امام انسانی است فرشته‌گون و پیکری است آسمانی و امری است الهی و روحی است قدسی و مقامی است والا و نوری است اعلی و سزای است مخفی. او دانش فرشته‌گون و صفاتش خدایی و حسناتش فراوان و آگاه به همان امور غیبی و برگزیده پروردگار و بیان صریحی است از جانب خدای صادق امین» (حافظ برسی، ۱۳۹۴: ۱۷۹؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۲۵: ۱۷۲).

عزت و جایگاه رفیع ائمه نه تنها نزد مقربین و نیکان امری پذیرفته و غیرقابل انکار است، بلکه نزد هر عالم، جاهل (به مسائل و معارف دین)، انسان پست، با فضیلت، مومن صالح، فاجر و سیه‌رو و جبار ستمگر حتی شیطان رانده شده از درگاه الهی ثابت است؛ زیرا هر موجودی خواسته یا ناخواسته، آگاهانه یا غیرآگاهانه به وسایط وجودی منشأ کمالات خویشتن معرفت و آگاهی داشته و به آن اعتراف و اذعان دارد و در شداید و تنگناهای وجودی به صورت طبیعی و فطری به آن وسایط توجه و توسل پیدا می‌کند، اگرچه در حالات عادی منکر آن بوده و حتی با آن به ستیز برخیزد (تحریری، ۱۳۸۹، ج ۳: ۱۲۹).

از همین رو، از نظر شیعه امامیه، افضلیت برای امام دامنه‌ای گسترده دارد و تمامی فضیلت‌های انسانی را که در راستای اهداف امامت و مسئولیت‌های امام قرار دارد، شامل می‌شود. در نتیجه، سرنوشت امت اسلامی در مسیر فلاح و رستگاری در هر زمانی به شناخت امام و پیروی از او گره خورده است. و زائر با معرفت، تمامی این فرازها را زمزمه می‌کند و از خداوند متعال شناخت بیشتری را درباره ساحت خاندان اهل بیت (علیهم السلام) مسئلت می‌نماید و از مخالفت با ایشان دوری می‌گزیند.

۳. نتیجه‌گیری

حدیث «عارفاً بحقه» از کلمات گهربار امام صادق (علیه السلام) است که شیخ صدوق در سه کتابش به سند صحیح نقل کرده است. با توجه به اهمیت زیارت و جایگاه آن در منظر اسلامی، اولیای الهی (علیهم السلام) شرایط و موانعی را در باب جایگاه زیارت بیان کردند که در پرتو رعایت این شرایط و اجتناب از موانع ثواب زیارت، زائر می‌تواند در ترتب آثار و اعلی درجه قبولی آن مؤثر باشد. از جمله این شرایط عبارت‌اند از: معرفت، ولایت، باور و عقیده‌ای قوی و مستحکم و خلوص در زیارت که وجودشان آنچنان ضروری و مهم است که بدون آن‌ها زیارت معنا ندارد و ثوابی هم برای آن

مترتب نخواهد شد.

در حدیث مورد بحث هم، امام صادق (علیه السلام) شرط درک فضیلت‌های زیارت امام رضا (علیه السلام) را «عارفاً بحقه»؛ معرفت به حق امام معرفی کرده است. «معرفت» نسبت به حق و جایگاه امام، اولین و مهم‌ترین این شرایط بوده است که برای دستیابی به آن گام‌هایی از جمله: باورمندی به واجب اطاعه بودن امام، اعتقاد به حجت خدا بر خلق بودن امام، امام را واسطه رزق الهی بدانیم، یقین به حیات همیشگی امام، امام را به‌پا دارنده دین الهی بدانیم، اعتقاد به شفاعت‌کنندگی امام، امام را واسطه بخشش گناهان بندگان دانستن، عقیده به علم الهی امام، یقین به بخشندگی و کرامت الهی امام و امام را برترین در خلق بدانیم تا به میزان معرفت در ثواب زیارت نائل شویم.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم. ترجمه آیت الله مکارم شیرازی.
- ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبة الله. (۱۳۸۸). *شرح نهج البلاغه*. تهران: انتشارات نیرسان.
- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۶۲). *الخصال*. قم: دفتر انتشارات وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- _____ (۱۳۷۶). *امالی (للسدوق)*. تهران: انتشارات کتابچی.
- _____ (۱۳۷۸). *عیون اخبار الرضا*. تهران: نشر جهان.
- _____ (۱۳۹۵). *کمال الدین و تمام النعمه*. تهران: اسلامیه.
- _____ (۱۴۱۳ق). *من لا یحضره الفقیه*. چاپ دوم. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی. (۱۳۹۳). *تحف العقول عن آل الرسول (علیهم السلام)*. قم: آل علی (علیهم السلام).
- ابن مشهدی، محمد بن جعفر. (۱۴۱۹ق). *المزار الكبير (لابن المشهدی)*. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴ق). *لسان العرب*. چاپ سوم. بیروت: دارالفکر لطباعة و النشر و التوزیع - دارصادر.
- انصاری، شیخ مرتضی. (۱۴۱۵ق). *المکاسب (ط- الحدیثه)*. قم: مجمع الفکر الاسلامی.
- تحریری، محمد باقر. (۱۳۸۹). *جلوه های لاهوتی شرح زیارت جامعه کبیره*. تهران: حر.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد. (۱۳۸۳). *غرر الحکم و درر الکلم*. قم: دار الحدیث.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۹۴). *ادب فنای مقررین: شرح زیارت جامعه کبیره*. قم: اسراء.
- _____ (۱۳۹۶). *معاد در قرآن*. قم: اسراء.
- جوهری، محمد رضا. (۱۳۹۲). «دیدگاه امام رضا (علیه السلام) در مورد حقوق اهل بیت (علیهم السلام) و وظایف مردم در قبال امامان». *فرهنگ رضوی*. سال اول. شماره ۱. خرداد. صص: ۸۶-۶۱.
- حائری، ابوعلی محمد بن اسماعیل. (۱۴۱۶ق). *منتهی المقال فی احوال الرجال*. قم: آل البيت.
- حافظ برسی، رجب بن محمد. (۱۳۹۴). *مشارق انوار الیقین فی اسرار امیر المومنین (علیه السلام)*. قم: آیت اشراق.
- حسن زاده، جعفر. (۱۳۹۴). *توسل و زیارت*. مشهد: معاونت تبلیغات و ارتباطات اسلامی.
- حراملی، محمد بن حسن. (۱۳۸۱ق). *رجال العلامة - خلاصة الاقوال*. نجف اشرف: منشورات المطبعة الحیدریه.
- حلی، حسن بن یوسف. (۱۳۶۱). *خلاصة الأقوال فی معرفة الرجال*. قم: الشریف الرضی.
- خمینی، روح الله. (۱۳۸۹). *صحیفه امام (ره)*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- _____ (۱۳۸۵). *تقریرات فلسفه امام خمینی*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- _____ (۱۳۸۰). *شرح چهل حدیث*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- دلبری، سیدعلی. (۱۳۹۵). *آشنایی با اصول علم رجال*. مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). *لغت نامه دهخدا*. تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- ربانی گلپایگانی، علی. (۱۳۹۰). *امامت در بینش اسلامی*. قم: بوستان کتاب.

- رضوی دوست، غلامرضا. (۱۳۸۸). *امام‌شناسی در زیارات*. مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی.
- رکنی، محمد مهدی. (۱۳۶۲). *شوق دیدار: مباحثی مربوط به زیارت*. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- شریف‌الرضوی، محمد بن حسین. (۱۴۰۶ق). *خصائص الائمة الطاهرة*. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- شهید اول، محمد بن مکی عاملی. (۱۳۹۸). *القواعد و الفوائد*. قم: مجمع ذخائر اسلامی.
- طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۶۷). *المیزان*. تهران: نشر فرهنگی رجاء.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۸۶ق). *الاحتجاج علی اهلی اللجاج*. بیروت-لبنان: دارالنعمان.
- طوسی، محمدبن الحسن. (۱۴۱۴ق). *امالی (للطوسی)*. قم: دارالثقافه.
- _____ (۱۴۲۷ق). *الفهرست*. نجف: المكتبة المرتضویه.
- _____ (۱۳۷۳). *رجال شیخ الطوسی - الابواب*. دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- عروسی الحویزی، عبدعلی بن جمعه. (۱۴۱۵ق). *تفسیر نور الثقلین*. قم: انتشارات اسماعیلیان.
- علم الهدی، علی بن الحسین. (۱۴۳۱ق). *الذخیره فی علم الکلام*. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- فیض کاشانی، محمد محسن. (۱۴۰۶ق). *الوافی*. اصفهان: کتابخانه امام امیر المؤمنین علی (علیه السلام).
- قزوینی، ملاخلیل بن غازی. (۱۴۲۹ق). *الشافی فی شرح الکافی* (للملاخلیل القزوینی). قم: دار الحدیث.
- کلینی، محمدبن یعقوب. (۱۴۰۷ق). *الکافی*. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- مازندرانی، محمد صالح بن احمد. (۱۳۸۲ق). *شرح الکافی - الأصول و الروضة* (للمولی صالح المازندرانی). تهران: المكتبة الإسلامية.
- مامقانی، عبدالله. (۱۳۵۲ق). *تنقیح المقال فی علم الرجال*. نجف: المكتبة المرتضویه.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ق). *بحار الانوار*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- _____ (۱۴۰۴ق). *مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول*. تهران: دار الکتب الإسلامیه.
- _____ (۱۴۲۰ق). *الوحیة فی الرجال*. تهران: همایش بزرگداشت علامه مجلسی.
- _____ (۱۴۲۳ق). *زاد المعاد - مفتاح الجنان*. بیروت-لبنان: اعلمی.
- محدثی، جواد. (۱۳۹۳). *فرهنگ زیارت*. تهران: مشعر.
- محمدی ری شهری، محمد. (۱۳۸۸). *منتخب میزان الحکمه*. قم: موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث.
- مفید، محمد بن محمد. (۱۴۱۳ق). *الارشاد فی معرفة الحجج الله علی العباد*. قم: کنگره شیخ مفید.
- نجاشی، احمد بن علی. (۱۴۱۶ق). *رجال النجاشی (فهرست اسماء مصنفی الشیعه)*. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- نراقی، احمد بن محمد مهدی. (۱۳۷۵). *عوائد الایام فی بیان الاحکام و مهمات مسائل الحلال و الحرام*. قم: بوستان کتاب.
- نوری، حسین بن محمدتقی. (۱۴۰۸ق). *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*. قم: موسسه آل البیت (علیهم السلام).

References

- Quran. Translation by Ayatollah Makarem Shirazi. [In Arabic]
- Ibn Abi al-Hadid, Abdul Hamid ibn Hibatullah. (1388 A.H.). Sharh Nahj al-Balagha [Commentary on Nahj al-Balagha]. Tehran: Nissan Publications. [In Arabic]
- Ibn Babawayh, Muhammad ibn Ali. (1362 A.H.). Al-Khisas [The Traits]. Qom: Office of Publications related to the Society of Teachers of the Qom Seminary. [In Arabic]
- Ibn Babawayh, Muhammad ibn Ali. (1376 A.H.). Al-Amali (for Al-Saduq). Tehran: Ketabchi Publications. [In Arabic]
- Ibn Babawayh, Muhammad ibn Ali. (1378 A.H.). Uyun Akhbar al-Ridha [The Sources of the News of Imam Ridha]. Tehran: Jahang Publications. [In Arabic]
- Ibn Babawayh, Muhammad ibn Ali. (1395 A.H.). Kamal al-Din wa Tamam al-Ni'ma [The Perfection of Religion and Completion of Blessings]. Tehran: Islamiyah. [In Arabic]
- Ibn Babawayh, Muhammad ibn Ali. (1413 A.H.). Man La Yahduru al-Faqih [He Who Does Not Have Access to the Jurisprudent]. 2nd Edition. Qom: Office of Islamic Publications related to the Society of Teachers of the Qom Seminary. [In Arabic]
- Ibn Shabba Harani, Hasan ibn Ali. (1393 A.H.). Tuhaf al-Uqul (an Al-Aal al-Rasul (PBUH) [Gifts of Minds from the Family of the Prophet]. Qom: Aal Ali. [In Arabic]
- Ibn Mashhadi, Muhammad ibn Ja'far. (1419 A.H.). Al-Mazar al-Kabir [The Great Pilgrimage]. Qom: Office of Islamic Publications related to the Society of Teachers of the Qom Seminary. [In Arabic]
- Ibn Manzur, Muhammad ibn Mukarram. (1414 A.H.). Lisan al-Arab [The Language of the Arabs]. 3rd Edition. Beirut: Dar al-Fikr for Printing, Publishing, and Distribution - Dar Sader. [In Arabic]
- Alam al-Huda, Ali ibn al-Hussein. (1431 A.H.). Al-Dhakheerah fi Ilm al-Kalam [The Treasure in the Science of Theology]. Qom: Office of Islamic Publications related to the Society of Teachers of the Qom Seminary. [In Arabic]
- Ansari, Sheikh Murtadha. (1415 A.H.). Al-Makasib (New Edition). Qom: Islamic Thought Institute. [In Arabic]
- Tahriri, Muhammad Baqir. (1389 A.H.). Jalveh-ha-ye Lahooti Sharh Ziyarat Jameh Kabireh [The Theophanic Manifestations: Commentary on the Great Pilgrimage]. Tehran: Har. [In persian]
- Tamimi Amadi, Abdul Wahid ibn Muhammad. (1383 A.H.). Gharar al-Hikam wa Durar al-Kalim [Gems of Wisdom and Pearls of Speech]. Qom: Dar al-Hadith. [In Arabic]
- Javadi Amoli, Abdullah. (1394 A.H.). Adab Fanāy-i Muqarriban: Sharh Ziyarat Jameh Kabireh [The Ethics of the Annihilation of the Near Ones: Commentary on the Great Pilgrimage]. Qom: Isra. [In persian]
- Javadi Amoli, Abdullah. (1396 A.H.). Ma'ad dar Quran [The Resurrection in the Quran]. Qom: Isra. [In persian]
- Javaheri, Mohammad Reza. (1392 A.H.). Didgah Imam Reza (A) dar Morde Hoquq Ahl al-Bayt (A) va Vazayef Mardom dar Qabal Imamān [The Perspective of Imam Reza (A) on the Rights of Ahl al-Bayt (A) and People's Responsibilities Towards the Imams]. Journal of Razavi Culture, Issue 1, Khordad, 61-86. [In persian]
- Haeri, Abu Ali Muhammad ibn Ismail. (1416 A.H.). Muntahi al-Maqal fi Ahwal al-Rijal [The Ultimate Discourse on the Conditions of Men]. Qom: Aal al-Bayt. [In Arabic]

Hafiz al-Barsi, Rajab ibn Muhammad. (1394 A.H.). *Mashariq Anwar al-Yaqin fi Asrar Amir al-Mu'minin (A)* [The Eastern Rays of Certainty in the Secrets of the Commander of the Faithful]. Qom: Ayat Ishraq. [In Arabic]

Hasanzadeh, Jafar. (1394 A.H.). *Tawassul va Ziyarat* [Intercession and Pilgrimage]. Mashhad: Islamic Propagation and Communications Office. [In persian]

Harari, Muhammad ibn Hasan. (1381 A.H.). *Rijal al-Allamah - Khulasat al-Aqwal* [The Men of the Allamah - Summary of Opinions]. Najaf Ashraf: Al-Haydariyah Publishing. [In arabic]

Hilli, Hasan ibn Yusuf. (1361 A.H.). *Khulasat al-Aqwal fi Ma'rifat al-Rijal* [Summary of Opinions on the Knowledge of Men]. Qom: Sharif al-Razi. [In Arabic]

Khomeini, Ruhollah. (1389 A.H.). *Sahifeh Imam (R.A.)* [The Imam's Manuscripts]. Tehran: Institute for the Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In persian]

Khomeini, Ruhollah. (1385 A.H.). *Taqrirat Falsafeh Imam Khomeini* [Lectures on the Philosophy of Imam Khomeini]. Tehran: Institute for the Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In persian]

Khomeini, Ruhollah. (1380 A.H.). *Sharh Chahardah Hadith* [Commentary on the Forty Hadith]. Tehran: Institute for the Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In persian]

Delbari, Seyed Ali. (1395 A.H.). *Ashnaei ba Osul Ilm Rijal* [Familiarity with the Principles of the Science of Rijal]. Mashhad: Razavi University of Islamic Sciences. [In persian]

Dehkhoda, Ali Akbar. (1377 A.H.). *Loghatnameh Dehkhoda* [Dehkhoda Dictionary]. Tehran: Tehran University Press. [In persian]

Rabbani Golpaygani, Ali. (1390 A.H.). *Imamat dar Binash Islami* [Imamate in Islamic Perspective]. Qom: Buṣṭān Ketab. [In persian]

Razavi Doost, Gholamreza. (1388 A.H.). *Imam Shanasi dar Ziyarat* [Understanding the Imam in Pilgrimages]. Mashhad: Razavi University of Islamic Sciences. [In persian]

Rokni, Mohammad Mahdi. (1362 A.H.). *Shough-e Didar: Maba'asi Marbut be Ziyarat* [The Desire to See: Topics Related to Pilgrimage]. Mashhad: Islamic Research Foundation. [In persian]

Sharif al-Razi, Muhammad ibn Hussein. (1406 A.H.). *Khasais al-A'imma (A)* [The Characteristics of the Imams (A)]. Mashhad: Islamic Research Foundation. [In Arabic]

Shahid Awwal, Muhammad ibn Maki Amili. (1398 A.H.). *Al-Qawa'id wa al-Fawa'id* [The Principles and Benefits]. Qom: Majma' Zakhayir Islami. [In Arabic]

Tabatabai, Seyed Mohammad Hussein. (1367 A.H.). *Al-Mizan* [The Scale]. Tehran: Rja Cultural Publications. [In Arabic]

Tabarsi, Fadl ibn Hasan. (1386 A.H.). *Al-Ihtijaj ala Ahl al-Lijaj* [The Argument against the People of Obstruction]. Beirut, Lebanon: Dar al-Nu'man. [In Arabic]

Tusi, Muhammad ibn Hasan. (1414 A.H.). *Al-Amali (for Al-Tusi)*. Qom: Dar al-Thaqafah. [In Arabic]

Tusi, Muhammad ibn Hasan. (1427 A.H.). *Al-Fahrišt* [The Index]. Najaf: Al-Maktabah al-Murtazawiyah. [In Arabic]

Tusi, Muhammad ibn Hasan. (1373 A.H.). *Rijal Sheikh al-Tusi - al-Abwab* [The Men of Sheikh al-Tusi - The Gates]. Office of Islamic Publications related to the Society of Teachers of the Qom Seminary. [In Arabic]

- Uroosi al-Hawzi, Abdul Ali ibn Jum'ah. (1415 A.H.). Tafsir Noor al-Thaqalayn [The Interpretation of the Light of the Two Heavy Ones]. Qom: Ismailian Publications. [In Arabic]
- Fayz Kashani, Muhammad Mohsen ibn Shah Murtaza. (1406 A.H.). Al-Wafi [The Comprehensive]. Isfahan: Imam Amir al-Mu'minin (A) Library. [In Arabic]
- Qazwini, Mullah Khalil ibn Ghazi. (1429 A.H.). Al-Shafi fi Sharh al-Kafi (for Mullah Khalil al-Qazwini). Qom: Dar al-Hadith. [In Arabic]
- Kulayni, Muhammad ibn Ya'qub. (1407 A.H.). Al-Kafi [The Sufficient]. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Arabic]
- Mazandarani, Muhammad Saleh ibn Ahmad. (1382 A.H.). Sharh al-Kafi - Al-Usool wa al-Rawdah (for Mulla Saleh al-Mazandarani). Tehran: Islamic Library. [In Arabic]
- Mamqani, Abdullah. (1352 A.H.). Taqniq al-Maqal fi Ilm al-Rijal [Refinement of the Discourse in the Science of Rijal]. Najaf: Al-Maktabah al-Murtazawiyah. [In Arabic]
- Majlisi, Muhammad Baqir. (1403 A.H.). Bihar al-Anwar [Seas of Light]. Beirut: Dar Ahya al-Turath al-Arabi. [In Arabic]
- Majlisi, Muhammad Baqir. (1404 A.H.). Mir'at al-Uqul fi Sharh Akhbar Al-Rasul [The Mirror of Minds in the Commentary on the News of the Messenger]. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Arabic]
- Majlisi, Muhammad Baqir. (1420 A.H.). Al-Wajizah fi al-Rijal [The Brief in Rijal]. Tehran: The Grand Commemoration of Allamah Majlisi, Secretariat, Publications Section. [In Arabic]
- Majlisi, Muhammad Baqir. (1423 A.H.). Zad al-Ma'ad - Miftah al-Janan [The Provision for the Hereafter - The Key to Heaven]. Beirut, Lebanon: A'alami. [In Arabic]
- Mohaddisi, Javad. (1393 A.H.). Farhang Ziyarat [The Culture of Pilgrimage]. Tehran: Mash'ar. [In persian]
- Mohammadi Rey Shirazi, Muhammad. (1388 A.H.). Montakhab Mizan al-Hikmah [Selected Measures of Wisdom]. Qom: Dar al-Hadith Scientific and Cultural Institute. [In arabic and persian]
- Mu'id, Muhammad ibn Muhammad. (1413 A.H.). Al-Irshad fi Ma'rifat al-Hujaj Allah \langle ala al-Ibad [The Guidance in Knowing the Proofs of Allah over the Servants]. Qom: Sheikh al-Mufid Congress. [In arabic]
- Najashi, Ahmad ibn Ali. (1416 A.H.). Rijal al-Najashi (The Index of Shiite Authors). Qom: Office of Islamic Publications. [In Arabic]
- Naraqi, Ahmad ibn Muhammad Mahdi. (1375 A.H.). \langle Awa'id al-Ayam fi Bayan al-Ahkam wa Muhimmat Masail al-Halal wa al-Haram [The Returns of Days in Explaining the Rules and Important Issues of Permissible and Prohibited]. Qom: Bustan Ketab. [In Arabic]
- Noori, Hussein ibn Muhammad Taqi. (1408 A.H.). Mustadrak al-Wasa'il wa Mustanbit al-Masa'il [Supplement to the Means and Derivation of Issues]. Qom: Aal al-Bayt Institute. [In Arabic]